

## Стратегия за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила” (2008 - 2013)

Въведение.....	3
Устойчив туризъм.....	3
I. Стратегия за развитие на устойчив туризъм за региона на Национален парк Рила.....	8
1. Процесът на стратегическо планиране.....	8
2. Общ преглед на Национален парк “Рила” и региона като дестинация за устойчив туризъм.....	9
2.1. Ресурсно многообразие.....	9
2.2. Политическа рамка.....	9
2.3. Заинтересовани страни.....	10
А. Държавните институции и органи на местното самоуправление.....	10
Б. Неправителствени организации.....	10
В. Културни и образователни институции.....	11
Г. Туристическият бизнес.....	11
Д. Международни и национални донори.....	11
Е. Местни общности.....	12
2.4. Инфраструктура за екотуризъм.....	12
2.5. Настоящо развитие на туризма.....	12
А. Най-общо развитие и тенденции на туризма в района на Национален парк “Рила”.....	12
Б. Туристически фирми и предлагани услуги.....	18
В. Човешки ресурси.....	20
Г. Маркетинг и реклама. Информационно обезпечаване на туризма.....	21
Д. Стратегическо планиране в туризма.....	22
Е. Реализирани проекти в сферата на (устойчивия) туризъм.....	24
3. Ситуационен анализ (SWOT анализ).....	26
А. Силни страни.....	26
Б. Слаби страни.....	26
В. Възможности.....	26
Г. Заплахи.....	27
4. Визия (предвиждане) за развитието на устойчивия туризъм в района на НП “Рила” към 2013 г.....	27
5. Цели и задачи на Стратегията за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила”.....	28
А. Цели.....	28
Б. Задачи.....	28
6. Мерки и дейности за постигане на целите на Стратегията.....	29

А. Развитие на човешките ресурси: .....	29
Б. Разработване на разнообразни туристически продукти и услуги на базата на съхранени природни богатства и автентична местна култура: .....	29
В. Адекватно информационно обезпечаване на устойчивия туризъм .....	30
Г. Осъществяване на професионален и целенасочен маркетинг на устойчивия туризъм: .....	30
Д. Поддържане на работеща партньорска мрежа: .....	31
II. Местна ПАН Паркове Група за НП “Рила” .....	31
1. Цели и задачи .....	31
2. Състав на МППГ за НП “Рила” .....	32
3. Ръководство на МППГ .....	33
4. Ценности на ПАН Парк марката .....	34
5. Целева група туристи и гости .....	34
6. Изисквания към сертифицираните туристически услуги с марка ПАН парк Рила .....	35
III. План за действие .....	36
Приложение 1. Списък на участниците в работните срещи .....	61
Приложение 2. Ресурсно многообразие .....	68
А. Национален парк “Рила” .....	68
Б. Природни ресурси на района .....	69
В. Антропогенни ресурси на района .....	72
Приложение 3. Инфраструктура .....	<b>78</b>
А. Обща инфраструктура .....	78
Б. Специализирана туристическа инфраструктура .....	80
Използвана литература и източници на информация: .....	81

## Въведение

### Устойчив туризъм

Най-често използваната дефиниция е, че устойчивото развитие е такова развитие, което задоволява нуждите на днешните поколения без да компроментира или накърнява възможностите на бъдещите поколения да посрещнат своите нужди.

Според Световната туристическа организация<sup>1</sup> насоките и практиките на устойчивият туризъм са приложими за всички форми на туризъм във всички дестинации и всички сегменти на туристическата индустрия, включително масовия туризъм. Принципите за устойчивост се отнасят за екологичните, икономическите и социално-културни аспекти в развитието на туризма и за да се гарантира неговата дългосрочна устойчивост трябва да се осигури устойчив баланс между тези три аспекта.

Устойчивият туризъм отговаря на следните изисквания:

- 1) Оползотворява оптимално природните ресурси – това е ключов елемент в развитието на устойчив туризъм. Той поддържа основните екологични процеси и помага за опазването на природното богатство и биоразнообразието.
- 2) Уважава социално-културната автентичност на местните общности – опазва тяхното материално и нематериално културно и духовно наследство, традиционните ценности и допринася за межкултурното разбирателство и толерантност.
- 3) Осигурява жизнени, дълготрайни икономически дейности, предоставящи икономически ползи на всички заинтересовани страни, които са честно разпределени. Това включва устойчива заетост и възможности за приходи и социални услуги за местните общности и намаляване на бедността.

Устойчивото развитие на туризма изисква участие на всички заинтересовани страни, както и политическа воля за изграждане на съгласие. Постигането на устойчивост при развитието на туризма е продължителен процес, който изисква непрекъснато наблюдение на въздействието и взимане на превантивни и коригиращи мерки, когато и където е необходимо.

Устойчивият туризъм трябва също така да осигурява високо ниво на удовлетворение на туристите и качествени преживявания, както и да повишава информираността им и популяризира принципите и практиките на устойчивост сред тях.

*Международни и национални тенденции в развитието на устойчивите форми на туризъм*

В световен мащаб туризмът е динамично развиваща се индустрия. Броят на международните пристигания показва увеличение от 25 млн. през 1950 г. до 763 млн. през 2004 г., което се равнява на годишен ръст от 6,5%. По данни на Световната туристическа организация през 2005 г. международните туристически посещения възлизат на 808 милиона души, което представлява ръст от 5,5% за 2005 г. Очаква се броят на туристите да

---

<sup>1</sup> Концепция и дефиниция за устойчивото развитие на туризма на Световната Туристическа Организация (WTO, 2004)

нараства с 4,3% годишно през следващите 20 години, а разходите за пътувания да се повишават с 6,7% годишно.

Тенденциите в туризма показват нарастващ интерес към пътувания, насочени към природата. Устойчивите форми на туризъм и в частност екотуризма предоставят реална възможност да бъдат удовлетворени тези потребности. Данните сочат, че туризмът сред природата генерира 7% от всички средства за международни пътувания (Линдберг, 1997 г.). Институтът по световни ресурси (1990 г.) е установил, че туризмът като цяло се характеризира с годишен ръст от 4%, докато пътуванията, насочени към природата – с ръст от 10 до 30% годишно. Изчисленията на Световната туристическа организация показват, че разходите за екотуризъм нарастват годишно с 20%, което е 5 пъти повече от средния ръст за туристическата индустрия като цяло.

Тенденциите в световен аспект показват също, че туристите, които търсят почивка сред природата, са сравнително високообразовани, взискателни, търсят качество на продуктите и услугите, които потребяват, и са склонни да отделят повече разходи за почивката си в сравнение с туристите, потребяващи т.н. масови продукти и услуги.

Туризмът в България е във възход през последните години. Непрекъснато се повишава качеството не само на средствата за подслон, местата за настаняване и заведенията за хранене и развлечение, но и на туристическите продукти и услуги като цяло, поради което България се превърна в една от привлекателните и предпочитани туристически дестинации в Европа.

През 2005 г. чуждестранните туристи у нас са нараснали спрямо 2004 г. с 4.5 % и по данни на Държавната агенция по туризъм наброяват 4 837 150 (без транзитно преминалите)<sup>2</sup>. През 2005 г. приходите от туризъм са се увеличили с 8.13% спрямо същия период на 2004 г. и възлизат на 1 888.2 млн. Евро (без разходите по транспорта). Най-големият дял посетители са от Гърция, Германия, Македония, Сърбия, Черна гора, Великобритания и др.

В България се наблюдава тенденция за ръст на потенциалния пазар на туристически продукти в областта на устойчивия туризъм. Изследване на посещенията на чужденци в България на Агенция НОЕМА и Министерство на икономиката през лятото на 2004 г. показва, че 6,5 % от анкетираните посетители на страната са практикували екотуризъм по време на престоя си у нас, 9,4 % са практикували селски туризъм, 16,6 % - летен планински туризъм, 20,4 % - културно-познавателен туризъм и 25,7 % - балнеотуризм. Същото изследване показва по-голям интерес за практикуване на тези форми на туризъм. 13,6 % от анкетираните извяват интерес да практикуват екотуризъм у нас, 15,2 % да практикуват селски туризъм, 26,9 % да практикуват летен планински туризъм, 27,6 % - културно-познавателен, а 30,4 % балнеотуризм.

Проучване на националния пазар за екотуризъм<sup>3</sup> показва, че той възлиза на не по-малко от 140 000 – 180 000 души годишно.

Една от основните цели, декларирани от Държавната агенция по туризъм, е популяризирането и насърчаването на развитието на устойчиви форми на туризъм, трайно

---

<sup>2</sup> Това са туристи според определенията на Световната организация по туризъм и Европейската комисия за туризъм при ЕС

<sup>3</sup> “Перспективи за развитие на екотуризъм в България” – Изследване на вътрешния пазар, 2002 г. (Проект ОБРИР)

въвеждане на устойчиви практики в туризма и създаване на имидж на страната като дестинация, която предлага устойчив туризъм от най-високо качество.

Тенденциите в развитието на туристическия пазар са благоприятни за страната и могат да се отразят положително върху развитието на екотуризма и другите видове устойчив туризъм.

Туризмът в България се характеризира все още с изразена моноструктурност и значителна териториална и сезонна концентрация. На международния туристически пазар страната е позната главно като дестинация за летен морски и зимен ски-туризъм. Макар че броят на средствата за подслон и местата за настаняване във “вътрешността” на страната нараства, преобладаващата част от настанителната база е все още концентрирана по Черноморското крайбрежие и в планинските курорти. Поечето туристите посещават страната ни през летните месеци с цел почивка на море. Аналогично е състоянието и на показателя валутни приходи, като над 1/3 от годишните постъпления, по данни на БНБ, се реализират през месеците юли и август. Всичко това налага разнообразяване на туристическия продукт на страната с нови видове туризъм, които да способстват за преодоляване на сезонната и териториалната диспропорции, да създадат възможности за устойчиво използване на наличните ресурси и да насърчат регионалното и местното развитие.

#### *Мястото на региона на НП “Рила” в развитието на туризма на национално ниво*

Регионът на Национален парк “Рила” включва 12 общини, които се различават както по степен на икономическо развитие, така и по опит и история в развитието на туризма. Като специфични форми на туризъм, развивани в по-голяма или по-малка степен, могат да се посочат: зимен ски-туризъм и летен рекреативен (най-вече община Самоков, в по-малка степен Благоевград, Разлог, Белица и Якоруда), балнеотуризм (Сапарева баня, Костенец, Долна баня), културен и религиозен туризъм в община Рила (Рилски манастир); през последните години селски в съчетание с екотуризъм започна да се развива в Самоков и Разлог, а територията на Националния парк продължава да привлича любителите на планинските преходи. Липсата на активно развитие на туризъм в част от общините би могло да се разглежда по-скоро като възможност, отколкото като недостатък, т.е. туристическите ресурси и природната среда са съхранени и предоставят възможност за развитие на различни форми на устойчив туризъм.

Значителни са ресурсите на региона за развитие на балнеоложки, екологичен, културно-исторически, селски туризъм, екстремни и други спортове, разнообразни форми на туризъм сред природата и др. Притегателната сила на Национален парк “Рила” е предпоставка за практикуване на разнообразни туристически дейности и може да послужи като “катализатор” за развитие на малки местни предприемачески инициативи в областта на устойчивия туризъм. В рамките на разглеждания регион се намира най-големият зимен курорт и ски-център в България – Боровец, който може да стане източник на туристи, ползващи продукти и услуги в областта на устойчивия туризъм.

Регионът като цяло разполага със значителен потенциал по отношение на качества и разнообразие на природната среда и на културно-историческото наследство. Екотуризмът и останалите форми на устойчив туризъм се осъществяват от малки групи туристи, предполагат настаняване основно в домовете на местните хора, или по-големи и по-люксови средства за подслон (до 80-100 легла), съобразени с местните архитектурни традиции и изисквания за опазване на природата, представляват възможност за развитие

на бизнес във всички свързани с него услуги, приоритетно в малки местни предприемачески инициативи. Регионът разполага с основните предпоставки за развитието на тези форми на туризъм. Природозащитното образование и интерпретацията на природното и културното наследство са основна част от екотуризма и останалите форми на устойчив туризъм. За включването на този елемент в туристическото предлагане на региона значима е ролята на Дирекцията на Национален парк “Рила”.

*Обхват на региона на Национален парк “Рила” – член на PAN Parks мрежата*

За създаването на Стратегията за устойчив туризъм на НП “Рила” е избран региона на единайсетте общини с населени места, части от чиито землища попадат в границите на Националния парк и община Рила. Територията на парка попада в общините: Белица, Белово, Благоевград, Долна баня, Дупница, Костенец, Разлог, Самоков, Сапарева баня, Симитли и Якоруда. Те съставляват част от територията на четири административни области: Благоевградска (28 921,2 ха), Софийска (38 383,6 ха), Кюстендилска (8 851,1 ха) и Пазарджишка (4 890,1 ха).

Тези 11 общини са административните единици, които са пряко заинтересовани от устойчиво социално-икономическо развитие в района на Парка. Те са и пряко ангажирани в опазването и устойчивото ползване на природните и културните ресурси на региона. Общините Якоруда, Белица, Симитли и Разлог, разположени от южната страна на парка, осигуряват връзката на НП “Рила” с НП “Пирин” и предложената за обявяване на природни паркове територия в Западните Родопи. От северната страна община Самоков и Сапарева баня са териториална връзка с ПП “Витоша”. Осигуряването на устойчиво развитие в тези общини и опазването на природните ресурси спомага за поддържане на екологичните коридори между НП “Рила” и разположените в близост до него големи защитени територии.

Към PAN Parks региона на НП “Рила” е включена и територията на община Рила. Макар и да няма територия, пряко включена в границите на Националния парк, в община Рила попадат резерват “Риломанастирска гора” и Природен парк “Рилски манастир”. НП “Рила” и ПП “Рилски манастир” образуват един цялостен природен комплекс, който следва да бъде взет под внимание като такъв при развитието на устойчивия туризъм в района на Рила планина. В допълнение, Дирекцията на НП “Рила” е отговорна за опазването на резерват “Риломанастирска гора”. Тези причини и желанието на община Рила да се включи в разработването на Стратегията доведоха до окончателното обособяване на група от 12 общини, които формират PAN Parks региона на НП “Рила” и които напълно обхващат територията на Рила планина.

Разпределението на територията на региона по общини е представена в Таблица 1 по долу.

**Таблица 1:** Разпределение на PAN Parks региона на НП “Рила” по общини

<b>Община</b>	<b>Площ, км<sup>2</sup>.</b>
Благоевград	621
Рила	361
Дупница	359
Сапарева баня	180
Самоков	1209
Долна Баня	74

Стратегия за развитие на устойчив туризъм в района на НП "Рила" (2008 - 2013)

Костенец	302
Белово	339
Якоруда	339
Белица	294
Разлог	440
Симитли	529
<b>Обща площ на общините около "НП Рила"</b>	<b>5047</b>

## **I. Стратегия за развитие на устойчив туризъм за региона на Национален парк Рила**

### **1. Процесът на стратегическо планиране**

Стратегията за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила”, 2008 – 2013 е разработена в рамките на проект “Създаване и прилагане на Стратегия за развитие на устойчив туризъм около Национален парк “Рила” в подкрепа на икономическото развитие и опазване на природата”. Проектът на Дирекцията на НП “Рила” се финансира от Фондация PAN Parks и се изпълнява от Фондация “Информация и природозащита”.

През ноември 2005 г., Паркът получи сертификата на Фондация PAN Parks, който е признание за високи постижения в управлението и опазването на биологичното разнообразие. Дадено му бе и правото да ползва запазен знак на PAN Parks за популяризиране ценностите на природата и възможностите за туризъм.

Изискване на PAN Parks е и да се определи дългосрочното виждане за развитие на туризма в района около НП “Рила и да се изработи план за неговото реализиране, с участието на предприемачите предоставящи туристически услуги, на местните власти, на всички заинтересовани страни около Парка. Общото виждане на всички за целите и приоритетите в развитието на устойчив туризъм се оформи като Стратегия по Проекта. Тя е съобразена с националните, регионални и местни планове не само за развитие на устойчив туризъм, но и с всички инициативи за икономическо развитие.

Разработването на Стратегията започна през месец май 2006 г. и беше осъществено с участието на всички заинтересовани страни от 12 те общини около НП “Рила”. От всяка община беше определен представител, който да участва в процеса на стратегическо планиране. Включиха се и други представители на общините, както и много представители на бизнеса, образователните институции, читалищата, туристическите дружества, държавните институции и т.н. В разработването на Стратегията участваха и експерти от Държавната агенция по туризъм, както и експерти от регионалните туристически организации. Списък на участниците в срещите по създаване на Стратегията и Плана за действие е представен в Приложение 1.

Необходимата за създаването на Стратегията информация беше събрана от общинските администрации, които предоставиха своите Планове за развитие, както и описание на ресурсите. Допълнителна информация беше събрана чрез срещи и интервюта.

Бяха организирани поредица от събирания на заинтересованите страни във всички общини за оценка на ресурсите, слабите и силни страни и възможностите за развитие на устойчив туризъм. На тях беше дискутирано виждането и очакванията за бъдещето на сектора в целия район на Националния парк. Бяха обсъдени и целите и задачите на Стратегията.

Едновременно с разработването на Стратегията беше създаден и План за действие за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила” 2008-2013. Всеки участник в работните срещи по общини получи формуляри за предложения за проекти, които да бъдат включени в Плана за действие. Механизмът за събиране на такива предложения беше широко оповестен с помощта на местните и регионални медии.

Сформираните регионални инициативни групи по разработване на Стратегията спомогнаха за иницирирането и събирането на още идеи за проекти, които влязоха в Плана. Идеи и предложения бяха получени и на самите срещи със заинтересованите страни. В



Плана са включени само проекти, които имат сериозна подкрепа и ангажимент за изпълнение от страна на общините и дирекцията на НП “Рила”, местните предприемачи, читалища, НПО и др

## **2. Общ преглед на Национален парк “Рила” и региона като дестинация за устойчив туризъм**

### **2.1. Ресурсно многообразие**

Национален парк “Рила” и региона около него притежават богати природни и антропогенни ресурси за развитие на устойчив туризъм. Информация за ресурсите на региона е включена в Приложение 2.

### **2.2. Политическа рамка**

Развитието на туризма и в частност устойчивия туризъм е въпрос на национална политика. Основните закони, регламентиращи развитието на туризма (в т.ч. формите на устойчив туризъм) са:

- Закон за туризма и съпътстващите го наредби;
- Закон за опазване на околната среда;
- Закон за защитените територии;
- Закон за биологичното разнообразие;
- Закон за горите;
- Закон за паметниците на културата и музеите;
- Закон за закрила и развитие на културата;
- Закон за устройство на територията;
- Закон за регионалното развитие;
- Закон за лова и опазване на дивеча и др.

В изброените закони няма конкретно регламентиране на развитието на различните форми на устойчив туризъм.

Основните национални стратегии и планове за действие, които имат отношение към развитието на туризма са:

- Националната стратегия за екотуризъм /2004-2013 г./ и Националният план за действие за екотуризъм /2004-2008 г./;
- Националната стратегия за опазване на биологичното разнообразие от 1994 г.;
- Национална стратегия за интегрирано развитие на инфраструктурата на Република България и Оперативен план за изпълнение за периода 2006-2015 г. - Инфраструктура, свързана с опазването на околната среда;
- Национална стратегия за околна среда и Национален план за действие 2005 - 2014 г.;
- Национален план за опазване на биологичното разнообразие 2005 – 2010 г.
- Национална програма за управление на дейностите по отпадъците;
- Национална стратегия за управление и развитие на водния сектор в Република България до 2015 г.;
- Стратегия по околна среда за целите на инструмента ИСПА;
- Националният план за развитие /2007-2013 г./.

На **регионално ниво** Стратегията отчита предпоставките, заложи в Регионалните планове за развитие на екотуризъм за дестинациите Югозападен екорегиян, Витоша и Северна Рила. Регионалните планове за екотуризъм са разработени за периода 2004-2008 г. От значение са и общинските планове за развитие за периода 2007 – 2013 г.

Всички горепосочени документи са добра предпоставка за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила”. Изпълнението на Стратегията за развитие на устойчив туризъм и проектите в Плана за действие към нея ще става при спазване на действащите международни изисквания и националното законодателство в сферата на опазване на околната среда и биологичното разнообразие. Стратегията ще се изпълнява в пълно съответствие с изискванията на Плана за управление на Национален парк “Рила”. При необходимост от сгради и инфраструктура на територията на парка за изпълнението на проекти включени в Стратегията ще се предпочитат подходящи съществуващи постройки пред изграждането на нови за минимизиране на новото строителство в границите на Парка.

### **2.3. Заинтересовани страни**

#### **А. Държавните институции и органи на местното самоуправление**

На национално равнище заинтересовани от създаването и прилагането на Стратегия за развитие на устойчив туризъм в региона на НП “Рила” страни са министерствата на околната среда и водите, на икономиката, на регионалното развитие и благоустройството, на културата, на земеделието и горите и Държавната агенция по туризъм.

На регионално ниво основната държавна институция, заинтересована от разработването на Стратегията, е Дирекцията на Национален парк “Рила” - специализиран регионален орган, пряко подчинен на Министерството на околната среда и водите. Функционирането на Дирекцията цели опазване и поддържане на биологичното разнообразие и защита на дивата природа, предоставяне на възможности за научни и образователни дейности в Парка, както и подкрепа за развитието на екологосъобразен поминък на местното население, включително развитието на устойчив туризъм.

На регионално и местно ниво заинтересовани страни са също всички областни и общински администрации, и общинските съвети в територията, на които попада Национален парк “Рила”.

#### **Б. Неправителствени организации**

От развитието на устойчив туризъм в региона са заинтересовани неправителствени организации, работещи в сферата на природозащитата и устойчивото социално-икономическо развитие в региона на НП “Рила”, като: Фондация “Информация и природозащита”, основен партньор на Дирекцията на НП Рила във всички дейности по развитието на устойчив туризъм в района и работата с PAN Parks в парковете от мрежата; туристическите дружества (“Ибър” - община Долна Баня, “Паничище” - община Сапарева баня, “Рилски турист” - община Самоков, “Алабак” - община Белово, “Айгидик” – община Благоевград, “Пирин” – община Разлог, “Равни чал” – Костенец, “Бели Искър” – с. Бели

Искър, “Рила” – гр. Рила и др.); бизнесцентрове и търговско-промишлени палати (Самоков, Благоевград, Разлог и др.); асоциации и сдружения като Пирински туристически форум – регионалната туристическа асоциация на Югозападна България, “Добърско” - община Разлог, “Евроалтернативи 22” - община Якоруда, Местните инициативни групи (МИГ) в Белица и Якоруда<sup>4</sup> и пр.; БЧК, ПСС и други.

### **В. Културни и образователни институции**

Заинтересовани страни по принцип са училищата и читалищата във всички общини и особено по-активните сред тях като например читалищата в Белица и Благоевград; професионалните гимназии по туризъм и такива със специализирани паралелки; ЮЗУ “Неофит Рилски” и Американският университет в Благоевград; всички музеи; съществуващите информационни и културни центрове (Рила, Белица, Самоков) и други.

Регионалната занаятчийска камара – Самоков.

### **Г. Туристическият бизнес**

Едни от най-важните заинтересовани от развитието на устойчив туризъм страни в района на НП “Рила”, естествено, са самите представители на туристическия бизнес. Тук се включват собствениците на средства за подслон, места за настаняване и заведения за хранене и развлечения, както големи хотели (например в Боровец), така и семейни хотели, къщи и стаи за гости, ресторанти, механи и пр.

Обекти за настаняване от най-различни категории има във всички общини около парка, въпреки че са неравномерно разпределени. Така например селски къщи за гости има предимно в Самоковско и Разложко.

Тук се включват и собствениците на други обекти, като например рибарници, конни бази и пр. В тази група попадат и туроператорите и туристическите агенции, работещи в района – както местни (които за съжаление не са много и освен това продават предимно изходящ туризъм), така и национални.

Следва да се отбележи, че броят на туроператорите, които предлагат устойчиви форми на туризъм, също не е голям, но нараства през последните години.

### **Д. Международни и национални донори**

В района на НП “Рила” проекти в сферата на развитие на устойчивия туризъм се финансират от редица международни и национални донори и международни програми като Американската агенция за международно развитие (USAID), Глобалният Екологичен Фонд (GEF), Националният Доверителен ЕкоФонд със средства на Швейцарското правителство, Фондове на Европейския съюз, Организацията на ООН за развитие и др.

---

<sup>4</sup> Това са МИГ сформирани по програма ЛИДЕР, да не се бъркат с регионалните инициативните групи създадени в процеса на изготвяне на Стратегията.

## **Е. Местни общности**

Заинтересовани са всички местни общности, населението на 12 те общини около Рила планина, които с развитието на устойчив туризъм получават възможност за природосъобразен поминък и осигуряване на допълнителни приходи благодарение на близостта до Националния парк и съхраненото биологичното разнообразие в него.

### **2.4. Инфраструктура**

Информация за общата и специализирана инфраструктура е включена в Приложение 3.

### **2.5. Настоящо развитие на туризма**

## **А. Най-общо развитие и тенденции на туризма в района на Национален парк “Рила”**

### **Разпределение на туристите в Национален парк “Рила” и ПП “Рилски манастир”**

Национален парк “Рила” предоставя много добри възможности за развитие на туризъм. Съществува добре изградена и обозначена система от маршрути в парка. Два от тези маршрути са европейските Е4 и Е8, които преминават през НП “Рила”. Трябва да се има предвид, че утвърдилите се маршрути не са съобразени с деленето на планината на два парка – ПП “Рилски манастир” и НП “Рила”. Те са логично възникнали съобразно природните възможности за движение и пресичане на Рила планина, поради което често започват от единия и завършват в другия парк. Оформени са 8 главни входа на НП “Рила”. Създаването на условия за туризъм и отдых е една от основните цели на Дирекцията. Дирекцията съвместно с Български туристически съюз поддържат съоръженията за безопасност, зимната и лятната маркировка по туристическите маршрути. Подробна информация и материали за възможностите за туризъм в Национален парк “Рила” може да се намери в посетителския център в Паничище и в офисите на Дирекцията.

Възможности за пренощуване предлагат съществуващите хижи и заслони. На територията на Парка са разположени 17 туристически хижи с около 1500 легла, които в по-голямата си част се стопанисват от Български туристически съюз. Освен това са изградени и 4 туристически заслони, които се използват при лоши метеорологични условия. Мрежата от поддържани туристически пътеки и хижите в Парка са добра основа за осъществяване на пешеходен туризъм, но за съжаление по-голямата част от сградния фонд е все още в лошо състояние. Като цяло условията в хижите са средно добри до лоши, с малки или никакви инвестиции в инфраструктура или подобрения на съоръженията за храна и ношуване.

Характерно за туризма в парка е неравномерното сезонно натоварване на маршрутите и съществуващата база за настаняване. Наблюдава се претоварване на определени райони, хижи и заслони. Според Плана за управление на Парка, влязъл в сила през 2001 година 80% от посетителския поток е съсредоточен в централния и западния дял на планината. Ясно се очертават силно, средно и слабо посетени хижи. По степента на посетеност хижите в Рила се нареждат по следния начин: “Седемте Рилски езера”, “Скакавица”, “Мальовица”, “Мусала”, “Заврачица”, “Македония”, “Иван Вазов” и т.н.

Струпването на голям брой хора затруднява обслужването на туристите и често пъти води до сериозни проблеми с отпадъците.

Значителен брой хора се събират през периода юли-септември в района на Седемте езера и Мусала. В този период “Общество Бяло Братство България” осъществява ежегодно духовни срещи-събори, събират се и последователи на йога и айкидо. Високата концентрация на хора в района на Седемте езера в посочения период (около 400 души през месец август, 1997 г., около 2 000 човека през 1999 г.) въздейства върху растителността, нарушава чистотата на водите и почвата. Утъпкват се значителни територии. Плана за управление предвижда норми и препоръки за провеждането на тези събирания. Допълнителни условия и изисквания за свеждане до минимум на въздействието от струпването на много хора в този район ежегодно се предписват и контролират от Дирекцията на Парка.

3/4 от всички, които посещават Парка, правят това през месеците юли, август и септември. Средната продължителност на престоя е 6 дни.

Характерно за посетителите на Парка преди 2001 година е, че преди посещението си не спират за нощувка в селищата около планината, а организират времето си така, че първата им нощувка да е в хижите в Парка. Това са били почти 80% от посетителите, които по принцип прекарват повече от два дни в Парка. Само 20% са имали първа нощувка в Боровец, Костенец, Сапарева Баня, Говедарци, Добърско, Самоков.

През последните 6 години данните за посещаемостта в НП “Рила” показват относително постоянен поток преминаващи посетители, леко нарастващ леглови капацитет както и намаляващ брой нощувки. (Таблица 2). Намаляването на нощувките в Парка до голяма степен се дължи на остарялата и неподдържана база за настаняване (хижи и заслони). Като положителна тенденция трябва да се отбележи обаче увеличеното предлагане на места за настаняване около Парка с добро и много добро качество. Увеличават се, макар и бавно, и допълнителните услуги, които предлага околпарковата територия. Намаляването на нощувките не е тревожен факт, т.к. целта е ограничаване на негативното въздействие от престоя на много хора едновременно или за дълго време. Желателно е изнасяне на нощувките в селищата около парка. По този начин ще се стимулират и местните предприемачески инициативи за развитие на устойчив туризъм около парка. Наблюдава се и слабо намаляване на броя на постоянно пребиваващите лица на територията на парка.

Все още предстои да се създаде цялостна система за мониторинг на туристите и тяхното разпределение на територията на парка. Необходимо е да се определят поемната способност и границите на допустимата промяна, за да се управлява още по-успешно туристическия поток.

**Таблица 2:** Данни за посетителите в национален парк “Рила”

ГОДИНА	ПРЕМИНАВАЩИ ПОСЕТИТЕЛИ	ЛЕГЛОВИ КАПАЦИТЕТ	ВРЕМЕННО ПРЕБИВАВАЩИ	НОЩУВКИ
2000	<b>41906</b>	<b>1757</b>	<b>20348</b>	<b>36594</b>
2001	<b>51371</b>	<b>2021</b>	<b>19931</b>	<b>39191</b>
2002	<b>30920</b>	<b>1587</b>	<b>15923</b>	<b>39995</b>
2003	<b>43318</b>	<b>1567</b>	<b>19669</b>	<b>34513</b>
2004	<b>43544</b>	<b>1480</b>	<b>19697</b>	<b>30085</b>

2005	<b>45748</b>	<b>1453</b>	<b>17962</b>	<b>29250</b>
2006 (до м. август)	<b>43112</b>	<b>2219</b>	-	-

В Парка се насърчава предимно пешеходния туризъм с цел ограничаване на негативното въздействие от престоя на много хора едновременно или за дълго време на едно и също място. Планът за управление позволява не повече от една нощувка в туристическите заслони и препоръчва ограничаване на броя на нощувките в хижите в Резерватната зона.

Дирекцията изгражда места за краткотраен отдих – за бивакуване, за палене на огън, обособени кътове за почивка, като се спазват норми за броя на палатките на посетителите и броя на нощувките на едно място. Организирането на масови прояви в Парка става при спазване на определени условия и с разрешение от Дирекцията на Националния парк. На територията на Парка е забранено изхвърлянето на отпадъци.

Спазването на правилата за безопасност е гаранция за приятно и безаварийно пребиваване в Парка. За сигурността на туристите Дирекцията работи съвместно с Планинската спасителна служба.

В Природен парк “Рилски манастир” еднодневните посетители съставляват най-голямата обособена група туристи. Поне две трети от всички посетители прекарват в природния парк по-малко от един ден, без преспиване. Те обикновено посещават най-много два до три отделни обекта, като 90% от всички туристи посещават Рилския манастир. Данните за посещаемостта на Природен парк “Рилски манастир” показват, че през 2001 г. са реализирани между 495,000 и 570,000 посещения. От тях около 1/3 (т.е. между 163,350 и 190,000) са на чужди граждани. Останалите са извършени от българи, както следва: 12% (между 59,400 и 68,400) са ученически екскурзии; близо 6% (29,700-34,200) са на жители на околните населени места, и 49% (242,550-279,300) са на българи от други части на страната.

### **Зониране и управление на туристическия поток в НП “Рила”**

В Национален парк “Рила” са определени, съгласно Закона за защитените територии следните зони: Зона “Резервати”, Зона за ограничаване на човешкото въздействие (ОЧВ), Зона за интензивен туризъм, Зона “Сгради и съоръжения” и Многофункционална зона.

Съгласно Чл. 21 от ЗЗТ в Национален парк “Рила” са забранени определени дейности, като свързани с туризма са следните забрани:

- строителство, освен на туристически заслони и хижи, водохващания за питейни нужди, пречиствателни съоръжения, сгради и съоръжения за нуждите на управлението на парка и обслужването на посетителите, подземни комуникации, ремонт на съществуващите сгради и пътища, спортни и други съоръжения;
- събиране на билки, диворастящи плодове и други растения и животни на определени места;
- събиране на вкаменелости и минерали, увреждане на скални образувания
- дивечоразвъдна дейност и ловуването, освен при регулиране на числеността на животинските видове;

- спортен риболов и риборазвъждане на определени места;
- замърсяване на водите и терените с битови, промишлени и други отпадъци;
- бивакуване и палене на огън извън определените места

На основание Чл. 21, т. 16 от ЗЗТ с 10 годишния План за управление на Национален парк “Рила” (2001-2010) се въвеждат и допълнителни забрани за територията на целия парк, част от които се отнасят и за туристите в парка.

Всяка зона в парка има конкретно предназначение и има определени дейности, които могат да се извършват в нея или такива, които са забранени. Чрез системата от зони в парка и техните режими и норми се цели управление и контрол на туристическия поток и съответно на въздействието на туристите върху природните ресурси в парка.

**Зона “Резервати”** включва всички територии от първостепенна природозащитна важност в парка и в нея единствената туристическа дейност е транзитен пешеходен туризъм по определени маршрути, включително такива с образователна цел. В Плана за управление на парка са посочени пътеките, през които може да се преминава за всеки от 4 –те резервата в парка. Препоръчва се организираните групи да са с численост до 15 души.

**Зона за ограничаване на човешкото въздействие (ОЧВ)** е обособена около резерватите с цел да намали физическото влияние върху екосистемите в резерватите, като ограничи извършването на някои дейности в районите, разположени непосредствено около тях. В тази зона влизат чувствителни екосистеми с висока природозащитна стойност. Тази зона има за цел също така да поддържа биологическия интегритет между отделните резервати. Тя включва територии, които позволяват необезпокоявано преминаване на диви животни между отделните резервати и поддържане на генетичния поток сред растителните и животинските популации в тях.

В зона ОЧВ са разрешени само следните туристически дейности: пешеходен туризъм по определени и маркирани маршрути без нощуване и без бивакуване; скално катерене на определени места; любителски риболов на определените места; образователна дейност. Изключение за нощуване и бивакуване има само за палатковите лагери на Общество “Бяло Братство България” в района на х. “Седемте езера” и на Българска федерация по йога в района на х. “Рилски езера”. За тези палаткови лагери, както и за другите дейности са въведени норми и препоръки за осигуряване опазването на природата в зона ОЧВ.

В НП “Рила” е обособена специална зона за туризъм наречена **“Зона за интензивен туризъм”**. Тази зона се определя като съвкупност от маршрути, чието първостепенно предназначение е да създава условия за туризъм и осигуряване на туристически услуги. Тази зона е обособена за осигуряване на безопасност, информация и оптимално управление на туристите. Зоната включва мрежа от пътеки и заслони, както и възможности за настаняване в разположените в парка бази. Части от туристическата зона съвпадат с елементи на зона “Сгради и съоръжения”, както и на зона “Резервати”.

В зоната за интензивен туризъм е възможно осъществяването на разнообразни туристически дейности - специализиран туризъм (преминаване на кон, с планински велосипеди, преходи със ски) по определени и обозначени за целта маршрути; палене на огън, бивакуване, къмпирание, алпинизъм и др. За дейностите в зоната за туризъм планът за управление на парка предвижда норми и препоръки.

**Зоната “Сгради и съоръжения”** (Инфраструктурната зона) включва всякакъв вид сгради и съоръжения на територията на парка. Тя представлява физическата инфраструктура в парка и части от нея съвпадат с елементи на зоната за интензивен туризъм (хижи, почивни домове, бунгала, постройки към постоянните места за къмпинги на БТС, БЧК, ПСС; лифтове (технически), ски-влекове и т.н.). Предназначението на Инфраструктурната зона включва разнообразни цели, като свързаните с туризма са следните: да предоставя места за нощуване и отдих; да предоставя сгради и съоръжения за нуждите на парковата администрация и за контрол на туристическия поток; да предоставя възможност за обслужване на техническите съоръжения; да обезпечи места за достъп и туристически услуги в парка; да обезпечи съоръжения за обработка на ТБО, отпадъчни води и други замърсители и да предоставя спортни съоръжения. Както и за другите зони в парка Плана за управление предписва режими и норми и за тази зона.

Последната зона - **Многофункционалната зона** е най-голямата зона в парка с площ около 53 000 ха. Тази зона включва всички територии на парка, които не влизат в предишните четири зони. Тя включва гори и безлесна зона, скални образувания, езера, реки и потоци.

От гледна точка на туризма тази зона осигурява възможности за научни изследвания, екологичен мониторинг, обучение и възпитание, специализиран туризъм и отчасти интерпретация. В многофункционалната зона туристите имат възможност за досег с дивата природа, но без да разчитат на интерпретация, информация и други услуги, както и изградена инфраструктура, каквито се предоставят в зоната за интензивен туризъм и зона “Сгради и съоръжения”.

Някои части от многофункционалната зона могат да бъдат закрити за посещения на туристи поради съображения за безопасност или при нужда от възстановяване на екосистемите, по преценка на ДНП. В тази зона безопасността на туристите е сравнително по-малка в сравнение със зоната за интензивен туризъм, която обезпечаваше сигурност и туристическо обслужване.

В Многофункционалната зона са разрешени следните дейности, свързани с туризма: пешеходен туризъм без нощуване и без бивакуване; любителски риболов на определени места; събиране на горски плодове, гъби и билки за лични нужди на територията на цялата зона извън определени по утвърден проект и обозначени места и образователна дейност. Както и за другите зони в парка за Многофункционалната зона в ПУ на НП “Рила” са предвидени норми и препоръки.

На този етап Дирекцията на парка не предвижда изменения в глава “Зониране” от ПУ. До този момент единствено предложение за създаване на нов тип зона е по изискванията на Фондация Пан Парк за създаване на сърцевинна Зона за дива природа . (PANParks Wilderness Zone), чиито граници са определени и нанесени на карта. Отразяването на тази зона в зонирването ще стане с приемането на следващия План за управление на парка през 2011 г..

Зоната за дива природа обхваща три типа зони от определените в ПУ: Резерватна, зона ОЧВ и Многофункционална, като 80% е резерватна. Зоната за дива природа ще носи същите норми и режими за съответните зони, които попадат в нея, като към тях се добавят и някои допълнителни изисквания от Фондация PAN Parks.

Изпълнението на проекти, залегнали в Плана за действие към настоящата стратегия, например изграждане на екопътеки, естествено ще рефлектира върху зонирването на парка, като такъв тип обекти ще бъдат включени към зона за интензивен туризъм или зона



“Сгради и соръжения“ (Инфраструктурна зона). Тези промени ще бъдат отразени при изготвянето на последващия План за Управление.

### **Профил на посетителите в НП “Рила” и Природен парк “Рилски манастир”**

Най-важната причина за посещение на парка, посочвана от туристите, остава “посещението на планината”. Основните мотиви за посещенията са нуждата от чистота, тишина, дива природа, контакт с хора със сходни виждания, наблюдение на животни и растения, спортни прояви, подобряване на физическата кондиция.

При своите посещения в парка над 90% от хората съчетават спортния елемент (преходи, изкачвания на върхове) с опознаването на природата, общуването с други хора и др. Две трети от посетителите на НП “Рила” ходят поне няколко пъти в годината на планина. Анализът показва също, че хората, които обичат да ходят на планина, посещават повече планини и все пак се оформя значително ядро от туристи, предпочитащи Рила. Колкото по-продължителни са заниманията с туризъм, толкова по-чести са посещенията на планината – хората, които ходят на планина всяка седмица, правят това средно вече повече от 18 години (около 15% от посетителите), а тези, които посещават планина един-два пъти годишно, правят това средно от осем години.

Събраните данни дават възможност да се определи общата характеристика (в сравнение със средното ниво за страната) на туристите. Това са по-добре образовани, помлади, в повечето случаи несемейни, самостоятелно работещи, добре организирани, любознателни и информирани, стремящи се към здравословен начин на живот хора от големите градове (Бургас, Варна, София, Пловдив и др.). Те са готови да плащат входна такса.

По-голямата част (около 2/3) от българските туристи, посещаващи ППРМ, също описват мотивите за посещението си като нужда от “чист въздух и природа; радост от допира с природата” и “отдых и развлечения”.

В Дирекцията на НП “Рила” се работи по създаване и размножаване на Анкети за удовлетвореността и оценка от страна на туристите на пребиваването в парка, качеството на туристическите услуги, опазването на природата, препоръки и т.н. Плановите на Дирекцията са тези анкети да бъдат използвани в посетителските и информационните центрове в и около парка. Ще бъдат направени необходимите стъпки да се привлече съдействието и на БТС и анкетите да могат да бъдат достъпни и да се събира информация от туристите и в хижите.

### **Прилежащи територии**

Освен ски-туризма от местно и регионално значение, предлагането на летни почивки в курортните местности от района и донякъде шопинг-туризма, единствените други развити туристически дейности от южната страна на НП са включването на определени обекти (квартал “Вароша” в Благоевград, Центъра за реадaptация на танцуващи мечки в Белица) в обиколни програми и турове. Едва напоследък започна развитието на района на Добърско и съседните села като дестинация за селски и екотуризъм. За съжаление, все още няма други подобни формирани дестинации в района. Благоевград, в недалечното минало център за фестивален и конгресен туризъм, понастоящем се посещава само с цел бизнес, пазаруване и като спирка по пътя към други дестинации като Банско и Мелник.

Като национално значим туристически обект в община Рила, в непосредствена близост до територията на НП “Рила”, трябва да се посочи Рилският манастир, който привлича половин милион посетители годишно.

Досегашното развитие на туризма в община Самоков се изразява изключително в развитието на курорта Боровец като най-големия ски-център в страната и не допринася съществено за повишаване на общото благосъстояние на местното население. В общината обаче вече е оформен и център за селски и екотуризм, обхващащ селата Говедарци и Бели Искър. Като места с традиции в балнеолечението са познати Костенец, Момин проход, Сапарева баня и Долна баня. Част от общините правят и първите си стъпки в посока екотуризм с разработването на природни туристически маршрути.

Статистическата информация в сферата на туризма е крайно недостатъчна, въпреки че по Закона за туризма всяка община е длъжна да поддържа регистър на туристическите посещения. Засега обаче повечето общини нямат такива регистри.

По наличните към момента данни могат да се изведат следните обобщения:

- Към 2005 г. годишният брой на нощувките в туристическите обекти в община Костенец е 130 000 леглодни (между 6000 и 7000 посетители годишно). През лятото заетостта на хотелите е почти 100%. Същото се отнася до уикендите и ученическите ваканции.
- Дупница – 2001 г. - относително постоянен брой реализирани нощувки, които се движат в границите 23 500 – 24 600. Това е малка цифра в сравнение с потенциала на града и съседните селища за развитие на различни форми на туризъм и посрещане на туристи.
- За 2004 г. в община Рила има регистрирани нощувки на 4 206 броя чужди и български туристи; за 2005 г. те са 5788, а до октомври 2006 те са 4135.

## **Б. Туристически фирми и предлагани услуги**

### **Места за настаняване, средства за подслон и заведения за хранене и развлечения**

Районът като цяло разполага с разнообразна настанителна база, но недостатъчна от някои типове и категории – например селски къщи и стаи за гости засега има само в Разложко, Самоковско и гр. Рила. Допълнителен проблем е концентрацията на базите в малко на брой места, например в Боровец и Благоевград. Голямата леглова база в курортните местности (като напр. Предел) в преобладаващата си част не е категоризирана. Заведенията за хранене и развлечения са повече на брой от тези за настаняване и като цяло по-равномерно разпределени по територията. Голяма част от тях предлагат комфортна обстановка и вкусна кухня.

Наличните данни дават следната информация за основните туристически услуги:

- Основният туристически център в община Самоков и най-голям от северната страна на Рила е **Боровец**, където е разположена почти цялата настанителната туристическа база на общината (около 6 хил. легла).
- Легловата база на всички почивни станции, хотели и бази, включително и хижите в района на **Костенец** (трите курорта: Вили Костенец, Момин проход и Пчелински бани) е около 1 200 легла. Те са разпределени в хотели, семейни хотели и хижи. В областта на хотелиерството и ресторантьорството има 32

микро стопански единици. Общината има 16 ресторанта, 2 дискотеки и 16 кафетерии.

- Туристическата база на град **Сапарева баня** предлага около 500 места за почиващи и гости, а капацитетът на курортно селище Паничище е около 1500 легла. Високопланинската част на Паничище е застроена общо с 4 хижи (“Скакавица”, “Пионерска”, “Ловна”, “Рилски езера”) и 2 хотела – хотел “Скакавица” и хотел “Зелени Преслап”.
- Данните за **община Дупница** показват, че през 2001 г. общината е разполагала с 280 легла. През същата година в общината са работили общо 264 заведения за обществено хранене.
- На територията на община **Долна баня** легловата база е представена от около 570 легла, които се намират в: мотел “Долна баня; хотел „Природа”; вилно селище “Кедър”, почивна станция на МВР; почивна станция “Бистрица”; почивна станция на Авиокомпания “Балкан”. Няколко фирми предлагат ресторантьорски услуги.
- Данните за **община Рила** показват, че настанителната база на територията на общината към 2006 г. включва 1153 легла и 2087 места в заведенията за хранене. На територията на общината функционират 21 ресторанта, 15 кафе аператива, 10 хотели и къщи, предоставящи самостоятелни стаи.

Голям брой подходящи за развитие на селски туризъм къщи има в малките населени места, но към момента липсва интерес от страна на местните хора да предлагат основни и допълнителни туристически услуги.

### Допълнителни услуги

За съжаление, развитието на допълнителните туристически услуги изостава значително от това на основните. В района има лицензирани планински водачи и работещи занаятчии, но предлагането на туристически услуги е твърде далеч от желаното. Като специфични обекти следва да се споменат Конната база в местността Перивол край с. Бачево, както и държавното дивечовъдно стопанство “Искър”, което предлага конна езда – преходи в Рила, фотосафари и пикник както за български, така и за чуждестранни туристи.

Специално внимание заслужава единственият в Югоизточна Европа Център за рехабилитация на танцуващи мечки в Белица.

Традиции в представянето на културното наследство и местния фолклор и обичаи има в с. Добърско, община Разлог.

Любителският риболов се предлага по поречието на Бели Искър и в рибарниците над Самоков. Нови подходящи места могат да се устроят по поречието на всички реки чрез заварявания и зарибяване предимно с пъстърва, за което съществува натрупан опит.

От северната страна на Рила, конна езда се предлага в Боровец и Бели Искър. Цялата територия на общината разполага с голям потенциал за бъдещо развитие на този вид спорт.

Благоприятни възможности за любителите на водни спортове предлагат язовирите в района намиращи се в непосредствена близост на разглежданата територия.

Екстремни спортове като скално катерене и парапланеризъм също могат да се предлагат в региона, въпреки че в момента се практикуват сравнително ограничено.

### **Туроператори и туристически агенции**

В района на Рила преобладават туристическите агенции; по-малко са лицензираните местни туроператори и клоновете на някои централни фирми; освен това повечето са концентрирани в малко на брой места като Благоевград, Дупница, Самоков. Предлагаането на туристически оферти за района е крайно недостатъчно; повечето фирми се занимават с организиране на почивки и екскурзии в страната и чужбина, продажба на самолетни и автобусни билети и други подобни. В края на 2006 г. се лицензира специализиран туроператор за района (към регионалната туристическа организация Пирински туристически форум), който ще предлага изключително продукти и услуги на устойчивия туризъм.

### **Състояние на обществените услуги, свързани с туризма**

Като цяло може да се каже, че нивото на обществените услуги, имащи отношение към развитието на устойчив туризъм (здравеопазване, финансово обслужване, сервизни и търговско-битови услуги и т.н.), е на сравнително добро ниво, що се отнася до общинските центрове. Не такава е обаче положението в малките населени места – селата – и особено в по-отдалечените. Има места, където най-близкият лекар, зъболекар, аптека, автосервиз, бензиностанция или банкомат се намират доста далеч от селището. При планирането на бъдещи туристически продукти е необходимо тези аспекти да се вземат под внимание и да се подготви организация за осигуряване на тези услуги в случай на нужда.

## **В. Човешки ресурси**

### **Квалификация**

Професионална подготовка на кадри в туризма се предлага от Югозападния университет “Неофит Рилски” в Благоевград, който има специалност “Туризъм”, от Колежа по туризъм в гр. Банско, Професионалната гимназия по туризъм към МОН в Разлог с профилирани паралелки по бизнес администрация, мениджмънт в хотелиерството и кулинарство, а отскоро СОУ в Белица има профилирана паралелка “Мениджмънт на туризма и хотелиерството”. В допълнение много организации като регионалната туристическа организация Пирински туристически форум, бизнес център “Места” в Разлог, Регионалната агенция за икономическо развитие в Благоевград и други провеждат различни обучения и курсове за местните хора, които искат да се занимават с туризъм.

В община Рила е разкрит филиал на колежа по туризъм в гр. Благоевград. В град Рила функционира и научно-изследователски център на колежа за културно-исторически и религиозен туризъм.

В северната част на разглеждания регион професионална подготовка на кадри за туризма се осъществява в Професионалната гимназия по туризъм в Самоков и Професионална гимназия по туризъм и администрация – Сапарева баня. По информация от общинския план за развитие в Долна баня са разкрити профилирани паралелки с технологичен профил “Туризъм”. Проблем за част от специализираните учебни заведения е остарялата материално-техническа база, която се нуждае от сериозни инвестиции за подобряване и в момента затруднява учебния процес.

В района има учебни заведения за подготовка на кадри в сферата на туризма, но едновременно с това голяма част от фирмите в района, заети в туристическия бранш, посочват нужда от допълнителна квалификация в професиите, свързани с областта на туризма (хотелиери, готвачи, сервитьори, бармани, камериерки). Отделя се заслужено внимание на чуждоезиково обучение и придобиването на компютърна грамотност. Недостатъчен е броят на квалифицираните екскурзоводи и аниматори, и особено такива, подготвени да предлагат туристическа интерпретация в синхрон със съвременните тенденции в устойчивия туризъм.

Като цяло може да се обобщи, че нивото на квалификация и обслужване в сектора е крайно недостатъчно. В по-големите фирми има голямо текучество на персонала, а малкият семеен бизнес трудно може да си позволи да инвестира в повишаване на квалификацията.

### **Г. Маркетинг и реклама. Информационно обезпечаване на туризма**

Както информационното обезпечаване, така и маркетингът в района са на крайно незадоволително равнище. В последните години бяха направени много подобрения по отношение на обозначаването на обектите, все още липсват достатъчно информационни и/или интерпретативни табла и табели. Туристически информационни центрове има в Благоевград, Рила, Костенец и Белица. ТИЦ в град Рила е изграден и функционира благодарение на проект “Красива България” и Програма ФАР “Български културен туризъм”, ТИЦ–Костенец – благодарение на програмите на Корпуса на мира, а ТИЦ – Белица бе наскоро изцяло обновен благодарение на програма ФАР “Развитие на българския екотуризъм”. Туристическа информация за територията на Дупница може да бъде получена от офиса на Туристическо дружество “Рилски езера”.

По проект “Екозона за отдих и туризъм в Долна баня”, финансиран също по Програма ФАР “Развитие на българския екотуризъм”, предстои откриване на Туристически информационен център в община Долна баня. В общината вече функционира Културно-информационен център, който извършва различни информационни, просветни и технически услуги.

Курортът Паничище в община Сапарева баня е своеобразен “вход” към Национален парк “Рила”. През 1996 г. е създаден Посетителски център, който функционира ефективно и в момента и дава възможност за запознаване с природните дадености на парка.

В региона няма специално създадена Програма за информиране на посетителите за природното богатство на парка като цяло или за специализирани интерпретативни програми. Водачи в планината има, но не са определени или оповестени официално съществуващи водачески услуги за туристи в парка. Не съществува и система за разработване и/или обучение на специални кадри на тези умения.

Информацията за чуждестранни туристи, посетители на парка, е все още ограничена, като повечето международни пътеводители споменават бегло ценностите и възможностите за туризъм в Рила планина и само в много редки случаи Национален парк “Рила”. За обозначение на маршрутите се използват маркировки от местни или национални системи на български език.

Много има да се желае относно количеството и качеството на печатната информация и представянето на района в Интернет. Същото важи и за различните маркетингови и рекламни мерки. Почти всички общини имат Интернет-страници, където

отразяват и туристическото предлагане на територията си, но това не са истински туристически сайтове – от гледна точка на туриста не е логично туристическата информация да стои редом с решенията на Общинските съвети.

На фирмено ниво почти всички разчитат на реклама чрез клиентите си, (т.нар. “реклама от уста на ухо”). Някои имат собствени сайтове и рекламни брошури, а работят и с туроператори. Ясно е желанието на фирмите, заети в туристическия бранш, за включването им в туристически пакет при взаимно изгодни условия със съдействието и партньорството на местната власт.

#### **Д. Стратегическо планиране в туризма**

Освен споменатите по-горе, в т. 1.2.2. национални и регионални стратегически документи, отношение към устойчивото развитие на туризма в района на НП “Рила” имат Общинските планове за развитие и общинските Програми за туризъм, които се изискват от Закона за туризма.

**Общините от южната част на НП “Рила”** имат разработени Общински планове за развитие за периода 2007-2013 г. Въпреки че не всички са подготвили и Общинските си програми за развитие на туризма, този отрасъл се явява неотменно приоритет в стратегическите документи. Обнадеждаващо е, че всички определят НП “Рила” като основен туристически ресурс и възможност за развитие на територията, включително по отношение възможностите за партньорство и сътрудничество помежду си и с местни общности/общини/НПО от другата страна на границите с Македония и Гърция (Програмите за транс-гранично сътрудничество на ЕС).

В резюме, всички общини поставят акцент върху екотуризма, дори и паралелно с други форми, което включва разработването на системи/мрежи от кратки лъчови (интерпретативни) маршрути и по-дълги такива в и около НП “Рила”. С цел разнообразяване на предлагането, има идеи за подготвяне на програми за наблюдение на птици и интересни растителни и животински видове, събиране на билки и горски плодове, курсове по разпознаване на гъби, арт-терапия сред природата и др. Специално внимание се обръща на програмите за млади хора и ученици: лагери за оцеляване сред природата, приключенски и образователни курсове и пр., включително зелени училища за семейства – деца с родители.

Другите форми на устойчив туризъм (по-специално селски и културен туризъм) също са засегнати в стратегическите документи. Селският туризъм се свързва най-напред с развитието на настанителната база – селски къщи и стаи за гости, и след това – с гастрономията: демонстрации и дегустации на местната кухня, участие в приготвянето на домашно сирене, вино, ракия, туршии и др., кулинарни хоби-курсове.

Културните програми се разглеждат в голяма степен като зависими от подобряването на достъпа до интересните исторически обекти и тяхната социализация (осветление, облагородяване и т.н.). Фолклорът е посочен като неделима част от предлагането на културен туризъм под формата на демонстрации, хоби-курсове и като допълнение към други туристически продукти. Като специална форма на културен туризъм и приоритет за допълнително развитие се явяват специалните прояви – организиране на фестивали и празници, демонстрации на различни традиционни обреди и обичаи и особено съчетанието на различно етническо наследство в общини като Белица и Якоруда.

За постигане на тези приоритети общините признават ключовата значимост на развитието на човешките ресурси – серии от обучителни курсове за доставчиците на туристически услуги и специални мотивационни програми за местата, където в момента няма развит туризъм (особено планинските селца). Предвиждат се и мерки за стимулиране на малките и средни предприятия в сферата на производство на местни сувенири, както и сътрудничеството със съществуващите бизнес агенции, инкубатори и др. за разработване и предлагане на специални пакети от услуги за семейния туристически бизнес.

Не на последно място са подготвени списъци от дейности, свързани с подобряването на информационното осигуряване на туризма (туристически информационни центрове и точки, обозначаване и маркиране на обекти и маршрути, печатна информация, представяне в Интернет) и професионален маркетинг. Последното се разглежда и като регионална инициатива в сътрудничество с други общини, защитени територии, НПО и други. Едно интересно предложение в тази връзка е организирането на ежегодното регионално туристическо изложение в областен център Благоевград.

В общинските си програми и планове за развитие всички общини от **северната част на региона** мотивират необходимостта от развитието на специализирани форми на туризма с оглед разнообразяване на предлагането и използване на ресурсния потенциал, с който разполагат, и декларират намерения за развитие на културно-познавателния, фестивалния, природно-познавателния, спортния туризъм, екотуризма, селския туризъм и други форми на устойчив и качествен туризъм. Специално внимание се отделя на спа- и балнеотуризма, за развитието на които общините имат значителни ресурси (Сапарева баня, Долна баня, Костенец)

Всички общини залагат на използването на НП “Рила” за преориентиране към нови алтернативни на масовите и съвременни форми на туризъм и прилагане на екологично ориентирани проекти при отчитане на необходимостта от опазване и разумно използване на ресурсите.

Общините разчитат на развитие на малък и среден туристически бизнес с активно включване на местното население в туристическия процес, както и на увеличаване на ползите за местното население от развитието на туризма – икономически, културни, и социални (намаляване на безработицата).

В стратегическите документи се предвиждат мерки за подобряване на транспорта, инженерната инфраструктура и благоустройството в населените места и туристическите комплекси, за опазване, обогатяване и социализиране на културно-историческото наследство, опазване на природната среда и поддържане на екологическото равновесие, устройствено планиране и проектиране за територията и населените места.

Местните власти предвиждат мерки за подобряване не само на общата, но и на специализираната туристическа инфраструктура – реновиране или изграждане на нови туристически и спортни съоръжения, допълнителни туристически атракции, поставяне на маркировка, обозначителни табели и др., както и на разработването на туристически маршрути и създаване на предпоставки за развитие на нови видове туризъм.

Общините разчитат и на значителния потенциал от селски къщи (по – голямата част от които са втори жилища) за развитие на селския туризъм.

От изключителна важност за устойчивото развитие на региона са намеренията на общините за подобряване качествата на околната среда. В плановете им за развитие са включени дейности и мерки, които ще подобрят екологичната обстановка включително състоянието на водата, въздуха и почвите. Включени са дейности и за насърчаване

въвеждането на природосащащи технологии, икономично използване на енергийните източници и устойчиви практики в туризма и производствените дейности.

Специално внимание се отделя на нуждата от повишаване на професионалната квалификация на кадрите и разкриване на висши училища по туризъм в региона, както и на нови паралелки в професионалните гимназии, създаване на центрове за професионална квалификация.

С цел насърчаване на туристическото развитие в общинските планове и стратегии се предвиждат мерки за активизиране на информационната, маркетинговата и рекламната дейност – създаване на туристически информационни центрове, изготвяне на рекламни материали, вкл. и веб-страници, дори провеждане на местни туристически изложения.

В общинските програми се предвиждат и мерки за привличане на инвеститори и идеи за сдружаване на всички заинтересовани страни – създаване на консултативни съвети и сдружения в името на успешното развитие на туризма.

Трябва да се отбележи, че паралелно с развитието на устойчиви форми на туризъм част от общините считат, че е възможна и реализацията на крупни проекти за развитие на масов ски туризъм и зимни спортове.

Подобни дейности по развитие на ски-спортовете и ски туризма се предвиждат от общини Костенец, Самоков и Сапарева баня. В Белица, Якоруда, Разлог и Благоевград, където в момента има малка ски-инфраструктура, също има заявени някои инвестиционни интереси към нейното разширяване.

За да не доведе до щети за природата и да застраши останалите форми на туризъм, реализацията на подобни мащабни проекти, насочени към развитието на масов туризъм трябва да стъпи изцяло върху изискванията на законодателството в тази сфера, върху подробно пространствено планиране, спазване на определен капацитет за натоварване на територията, както и анализ на евентуалния туристопоток и потенциалното търсене, съществуващото предлагане и конкуренция и възвръщаемост на инвестицията. Трябва да се вземе в предвид и ефекта от глобалното затопляне и географското положение на България и обстойно да бъдат оценени както евентуалните ползи, така и заплахите за екосистемите и за местните общности, което ще определи и икономическата и социална целесъобразност от реализацията на нови проекти за развитие на масов ски туризъм и зимни спортове в Рила планина .

## **Е. Реализирани проекти в сферата на (устойчивия) туризъм**

От 1997 г. в южната част на Рила работи регионална туристическа организация – Пирински туристически форум, чиято цел е подпомагането на устойчиви форми на туризъм. Сред постиженията ѝ, в партньорство с много местни заинтересовани страни, са извършването на детайлни инвентаризации на туристическите ресурси, програми за развитие на човешкия капацитет за туризъм – особено в селата – чрез обучения, информационни кампании, демонстрационни инициативи и др.; подкрепа за разработване на конкретни туристически услуги като интерпретативни маршрути, фолклорни демонстрации и пр.; информационно обезпечаване и маркетинг; подкрепа за дейности по стратегическо планиране във връзка с туризма.

Наскоро приключи проектът “Белица – зелената приказка за вълшебните планини и танцуващата мечка”, в рамките на който бяха изградени шест туристически маршрута в рилската част на община Белица, беше обновен Туристическият информационен център в



града, бяха проведени серии обучения за местните хора и издадени информационни и рекламни материали.

В пряка връзка с развитието на туризма е текущият съвместен проект на МЗП и ПРООН “Устойчиво развитие на селските райони”, включващ Белица и Якоруда като пилотни общини, където бяха подготвени местни стратегии за устойчиво развитие и се реализират различни пилотни проекти в тази посока. Двете общини имат одобрени проекти през 2006 г. по програмите ФАР-ТГС с Гърция и Македония; като два от тях (по един в Белица и Якоруда) са насочени към културен туризъм, а Якоруда има и проект за развитие на устойчив риболовен туризъм.

В община Разлог са реализирани редица проекти за насърчаване на местното икономическо развитие (най-големият е Проект на Община Разлог, Програмата на ООН за развитие и Правителството на Кралство Холандия: “Създаване на община-модел в Разлог - МодРа”), в резултат от които е създаден и местният Бизнес център “Места”. В началото на 2007 г. стартират два проекта по програма ФАР-ТГС: България-Гърция: “Към изворите на река Места”, включващ екотуристически маршрути и продукти, и “По пътя на ранното християнство”, насочен към културен туризъм. Много дейности се реализират в района на Добърско и съседните села: провеждане на международна младежка доброволческа бригада за разкопаване на обекта Антична римска пещ; Проект за създаване на модел за устойчив туризъм около НП “Рила”, финансиран от ПанПарк през 2005 г.; текущ проект за създаване на Посетителски център, интерпретативни експозиции и маршрути в Рила и маркетинг, финансиран от Програмата за малки проекти на Глобалния екологичен фонд (GEF).

От северната страна на парка по проект “Екозона за отдих и туризъм в Долна баня”, финансиран по Програма ФАР “Развитие на българския екотуризъм” са създадени нови туристически продукти, които включват специализирани маршрути, демонстрации на обичай и местна кухня; еко-училище; подобряване състоянието на двете хижи – Гергиница и Венетица и др.

По Програма ФАР “Развитие на българския екотуризъм” е финансиран проект и в Сапарева баня.

До момента община Белово успешно се е включила и е спечелила проекти по програмите на МОСВ – ПУДООС, “Красива България“, СИФ.

Проекти, свързани с туризма в Община Дупница са:

- Одобрен проект по програма ФАР – ТГС “Планините ръка за ръка”
- “Създаване на еко-вело път “Село Бистрица – Бистришки водопад – Местността “Морените”
- За облагородяване на градския център и повишаване на посещаемостта – по Програма “За чиста околна среда”.
- Множество проекти за малките населени места с ресурси за развитие на туризма, насочени към изграждане и рехабилитация на прилежащата инфраструктура /пътища, ВиК, ел. мрежи, съобщителни връзки и др./.

Община Рила също има одобрен проект по програма ФАР-ТГС: България-Македония през 2006 г., който е насочен към устойчиво социално-икономическо развитие на пограничния регион между двете страни.

В момента се изпълнява и Проект “Различната визия за Северна Рила: местната общност взема бъдещето си в свои ръце” с финансова подкрепа на Фондация „ЕкоОбщност”.

### **3. Ситуационен анализ (SWOT анализ)**

#### **А. Силни страни**

- Национален парк “Рила” като защитена територия, със своя администрация, План за управление и политика за опазване на ценното природно наследство.
- Природен парк “Рилски манастир” като защитена територия.
- Национален парк “Пирин” и бъдещият Природен парк “Западни Родопи” като защитени територии.
- Наличие на по-малки защитени природни територии и обекти, напр. Стобски пирамиди, вековни дървета и пр.
- Богатото биоразнообразие във и около защитените територии; наличие на уникални растителни и животински видове; висока степен на ендемизъм.
- Богатство на води, включително минерални.
- Богатото културно-историческо наследство на района: археология, архитектура, занаяти, фолклор, кухня, духовно богатство.
- Наличие на човешки ресурси – хора, които са мотивирани да влагат усилия за развитието на устойчив туризъм. Наличие на капацитет и нарастващ опит за предлагане на туристически услуги.
- Наличие на установени и работещи партньорства между различни заинтересовани от развитието на устойчив туризъм страни на територията.

#### **Б. Слаби страни**

- Лошо състояние на пътната мрежа, особено четвъртокласни пътища.
- Недостатъчна информация за природните и антропогенни ресурси и възможностите за развитие.
- Недостатъчна социализация на потенциални туристически обекти.
- Проблем с депонирането на твърдите битови отпадъци и чистотата и хигиената като цяло.
- Недостатъчен маркетинг и реклама на района като туристическа дестинация.
- Недостатъчна подготовка на човешките ресурси – квалификация, мотивираност, качество в обслужването.
- Недостатъчни източници и ограничен достъп до финансиране.

#### **В. Възможности**

- Сертификцията по PAN Parks – конкурентно предимство на международния туристически пазар
- Максимално оползотворяване на наличните образователни възможности
- Максимално оползотворяване на програмите за транс-гранично сътрудничество с Гърция и Македония за развитие на нови туристически продукти и услуги и привличане на туристи.

- Развитие на множество разнообразни продукти и услуги за съществуващите и нови, перспективни групи клиенти
- Устойчиво развитие на незастрашаващи природата форми на зимни спортове - преходи със снегоходки и ски, състезания с шейни и др. и максимално оползотворяване на вече съществуваща инфраструктура без строеж на нова такава.
- Комбиниране на съществуващ туристически продукт (масов – ски туризъм) с нови продукти и услуги на устойчивия туризъм
- Развитие на малки и микро-предприятия в съпътстващите туризма услуги и производства – на храни, напитки, сувенири и др.
- Съхраняване на народностната самобитност на българина и автентичната култура на общностите около НП “Рила”.

### **Г. Заплахи**

- Прекомерно фокусиране върху инфраструктурата
- Реализация на мащабни частни инвестиционни интереси за развитие на масов ски туризъм и мега комплекси за сметка на жертване на интересите на местните общности и устойчивото развитие.
- Продължаващо фокусиране върху количеството вместо качеството: България: евтина дестинация за масов туризъм
- Заплахи, свързани с опазване на природното и културно наследство като цяло: браконьерство и незаконна сеч, иманярство, пожари, ерозия, неразумно ползване на ресурсите, включително недървесни такива и т.н.

### **4. Визия (предвиждане) за развитието на устойчивия туризъм в района на НП “Рила” към 2013 г.**

През 2013 г. НП “Рила” е равнопоставен и достоен член на мрежата от ПанПаркове. Има работеща и утвърдена местна инициативна (PAN Parks) група и достатъчен брой сертифицирани бизнес партньори. Всички членове на партньорската мрежа (всички заинтересовани страни) разбират ползите и уважават принципите на партньорството, като работят заедно, координирано и ефективно за реализацията на голям брой инициативи от общ интерес.

Местните общности, живеещи в района на НП “Рила”, печелят и се препитават чрез устойчив туризъм и други природосъобразни икономически дейности като екологично земеделие и животновъдство, производство на традиционни продукти по екологичен начин, традиционно занаятчийство и др. Те са с повишен жизнен стандарт, самочувствие и в крайна сметка гордост от това, че живеят в близост до НП “Рила” и допринасят за неговото опазване. Затихват негативните демографски и социални тенденции на обезлюдяване на планинските райони, напускане на младите хора и “застаряване” на населението, загуба на предприемачески дух и т.н.

В района се предлага висок стандарт на качеството на всички основни и допълнителни туристически услуги, които са разнообразни, атрактивни, автентични и базирани на разумното използване на туристическите ресурси. Налице са съществени

подобрения в общата инфраструктура – пътищата, комуникациите, благоустрояването и поддържането на чистота, както и в специализираната туристическа инфраструктура като маршрути, места за отдих, спортно-рекреативни съоръжения и др.

Нормативната и законова база на туризма се прилага ефективно; изпълняват се и стратегическите документи, свързани с устойчивия туризъм. Налице е ясна държавна политика за насърчаване на този вид туризъм и реално местно самоуправление, което подкрепя и улеснява развитието. Предприемачите имат достъп до повече на брой и по-ефективни източници на финансови ресурси.

Районът се посещава от платежоспособни български и чуждестранни туристи, които ценят и уважават природата, местната история и култура и местните хора. Те са обезпечени с точна, актуална и достъпна туристическа информация чрез местните туристически информационни центрове, Интернет, печатни издания и други средства. За привличането на тези туристи се осъществява професионална и целенасочена маркетингова политика.

Като цяло, Рила присъства на българските и международни пазари и в публичното пространство като уникална, атрактивна и качествена дестинация за устойчив туризъм, със съхранена природа, културно-историческо наследство и самобитност.

## **5. Цели и задачи на Стратегията за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила”**

### **А. Цели**

Съхраняване състоянието и опазване на биологичното разнообразие, ландшафта, историческото наследство и автентичната местна култура в и около НП “Рила”.

Повишаване благосъстоянието на местните хора чрез развитие на устойчив туризъм.

### **Б. Задачи**

- Опазване и устойчиво използване на природните ресурси на региона
- Съхраняване и популяризиране на автентичните традиции, бит и култура на общините около НП “Рила”
- Развитие на човешките ресурси за предлагане на устойчив туризъм.
- Разработване на разнообразни туристически продукти и услуги на базата на съхранени природни богатства и автентична местна култура
- Адекватно информационно обезпечаване на устойчивия туризъм
- Осъществяване на професионален и целенасочен маркетинг на устойчивия туризъм в региона.
- Развитие и поддържане на работеща партньорска мрежа

## **6. Мерки и дейности за постигане на целите на Стратегията**

### **А. Развитие на човешките ресурси:**

- Информационни кампании за запознаване със законодателството в сферата на туризма; с ценността на съхранената природа и културно-историческо наследство; популяризиране на добри практики и др.
- Дейности за промяна на отношението и ангажиране на местните общности за опазване на природата, историческото наследство и автентичната местна култура:
  - VIP клуб “Приятели на Рила” – лобисти в общините и на регионално и национално ниво.
  - Специални прояви – дни, чествания, тематични празници и т.н.
- Обучение на местните предприемачи, курсове и консултации по природоопазване, интерпретация, идентифициране, подготовка и осъществяване на проекти; грижа за клиента и други теми свързани с развитието на устойчив туризъм.
- Предоставяне на достъп и възможности за придобиване и/или повишаване на професионална квалификация в сферата на туризма.
- Обмяна на опит с български и чуждестранни предприемачи в сферата на устойчивия туризъм, приоритетно с членове на мрежата PAN Parks.
- Поддържане на информационни библиотеки и бази данни – професионално насочени към предприемачите в сферата на устойчивия туризъм (наредби, закони, тематична литература, филми и др.)
- Демонстрационни инициативи (организиране на събития, учебни пътувания, изработване на съвместни материали и др.)

### **Б. Разработване на разнообразни туристически продукти и услуги на базата на съхранени природни богатства и автентична местна култура:**

- Развитие на качествени места за настаняване, средства за подслон и заведения за хранене и развлечения от различни категории и в различни места от района на НП “Рила”.
- Развитие на система/мрежа от по-кратки и по-дълги туристически маршрути, като се отдава приоритет на онези, базирани на принципите на интерпретацията на природното и културно наследство.
- Въвеждане и налагане на интерпретацията на природното и културно наследство като принцип при разработване на всички нови туристически услуги посредством обучение на интерпретатори.
- Разработване на специфични програми за клиенти със специализирани интереси: за наблюдение на птици, растения и животни, фото-сафари, търсене на “силни усещания” и други.
- Изготвяне на списък с приоритетни обекти за социализиране и социализиране на приоритетни исторически обекти за целите на туризма и разработване на интерпретативни програми за тях.

- Разработване на специфични услуги – демонстрации, дегустации, хоби-курсове и пр. на основата на местния фолклор, традиции, кулинария и бит.
- Съставяне на общ туристически годишен културен календар за целия район на НП “Рила”.
- Разработване на туристически продукти и атракции, основани на природното и културното наследство (в частност - богатата митология) на региона.
- Сътрудничеството със съществуващите бизнес агенции, инкубатори и др. за разработване и предлагане на специални пакети от услуги за семейния туристически бизнес

#### **В. Адекватно информационно обезпечаване на устойчивия туризъм**

- Създаване на единна система за събиране, обработка и анализ на информация за туристопотока и потенциалното търсене
- Създаване на база данни с възможните демонстрации на дейности в общините около парка
- Създаване на база данни за квалифицираните планински водачи, екскурзоводи и аниматори
- Създаване на единна туристическа информационна система за района на НП “Рила”. демонстрационни проекти и др.
- Създаване на регионална мрежа от туристически информационни, интерпретативни и посетителски центрове и информационни точки.
- Подобряване на пътната маркировка и обозначения.
- Подобряване на туристическата маркировка: указателни и обозначителни табели, информационни и интерпретативни табла при основни туристически обекти и в селищата.
- Обезпечаване с печатна информация: карти на района и туристическите обекти и маршрути, издаване на туристически пътеводител за целия район и информационни материали за отделните туристически места и обекти.

#### **Г. Осъществяване на професионален и целенасочен маркетинг на устойчивия туризъм:**

- Разработване на цялостен маркетингов план за района на НП “Рила” като дестинация за устойчив туризъм.
- Избор и промоция на общ имидж, дизайн, лого и рекламно послание за дестинацията.
- Създаване на специализиран туристически Интернет сайт на района.
- Обезпечаване с рекламни материали: каталози, карти, плакати, брошури, дигитални, картички и всякакви сувенири като тениски, шапки и т.н.
- Целенасочена работа с избрани медии и туроператори с интерес към устойчивия туризъм.
- Организиране на ежегодно регионално туристическо изложение в областен център Благоевград

- Създаване на Програма за информиране на посетителите за природното богатство на парка

#### **Д. Поддържане на работеща партньорска мрежа:**

- Въвеждане на механизми за постоянен хоризонтален обмен на информация и опит между всички членове на партньорската мрежа за района на НП “Рила” (срещи, електронен форум, периодичен бюлетин и др.).
- Разработване и прилагане на политика по привличане на нови членове на мрежата (обменни пътувания между отделните под-райони, мотивационни събития като напр. Годишна среща на мрежата и т.н.)
- Прилагане на схема за Годишни награди в района на НП “Рила”: за най-добър хотел, семеен хотел и къща за гости, най-добър ресторант, най-добър водач, най-добра/успешна партньорска инициатива и т.н.
- Създаване на консултативни съвети и сдружения в общините около парка

## **II. Местна PAN Паркове Група за НП “Рила”**

### **1. Цели и задачи**

Местната PAN Parks група се сформира за всеки парк - член на мрежата. Тя е официален съвет, в който участват Дирекцията на парка - в случая НП “Рила”, представители на местните власти, на други държавни институции, на местни предприемачи в сферата на екотуризма, на неправителствени организации, на бизнеса, частни лица и др.

Групата има за цел да обедини Дирекцията на парка и заинтересованите страни в работата им за развитие на устойчив туризъм в региона на защитената територия и да направлява това развитие. В МППГ да са представени широк кръг заинтересовани страни. Веднъж сформирана, групата става форум за обсъждане и решаване на задачи, свързани с развитието на региона на НП “Рила” като дестинация за устойчив туризъм. Изискването на Фондация PAN Parks за работата на групата е решенията да се взимат при отчитане на всички гледни точки и постигане на консенсус.

По-конкретно групата има следните задачи:

- Да разработи и поеме отговорността за прилагането на Стратегията и Плана за действие за развитие на устойчив туризъм около Национален парк “Рила”, както и да осигури наблюдение /мониторинг/ на тяхното изпълнение.
- Да разработи Правила за своята работа и регламент за взимане на решения в съответствие с принципите за ефективност, ясно регламентирани права и отговорности на членовете, обективност, независимост и прозрачност.
- Да разработи местна сертификационна схема за бизнес партньорите на Парка и Фондация PAN Parks. Схемата ще служи като PAN Parks стандарт за качество и ще бъде основана на съществуващи в България такива схеми и изисквания; на изискванията на PAN Parks, както и на съществуващите добри практики в региона.

- Да определи първите бизнес партньори, готови да бъдат предложени за сертифициране от Фондация PAN Parks и НП “Рила”. МППГ ще разглежда и одобрява кандидатури за сертифициране на бизнес партньори на базата на разработената и приета сертификационна схема. МППГ също така ще извършва мониторинг на вече сертифицираните бизнес партньори.
- Да подпомага решаване на възникнали проблеми, касаещи развитието на туризма в общините.
- Да бъде посредник между институциите, имащи отношение към развитието на региона на НП “Рила” като дестинация за устойчив туризъм.
- Да инициира, да разработва и изпълнява проекти по Стратегията заедно с ДНП “Рила”.
- Да осигурява връзка и взаимодействие с другите МППГ за парковете - членове на мрежата PAN Parks в Европа и др.

## 2. Състав на МППГ за НП “Рила”

МППГ за НП “Рила” е сформирана на основа на следните принципи:

- 1) Професионален експертен принцип – т.е. участниците дават принос като специалисти и не излизат от групата в случай, че сменят работното си място.
- 2) Географски принцип – участниците нарочно са от различни райони около Рила, за да има връзка на МППГ с цялата околпаркова територия. Не е задължително обаче всеки от тях да играе роля на представител на район. Могат да отговарят и за определена тема.
- 3) Участниците са хора с дългогодишен опит в сферата на развитие на устойчив туризъм и опазване на биоразнообразието, експерти в областта и не могат да бъдат заменени или представлявани от други хора по свое решение.
- 4) В случай на напускане, групата взема решение дали и как да покани нов член на мястото на напусналия.

Състава на местната ПАН Паркове група за НП Рила към 2007 година е посочен в Таблица 3.

**Таблица 3.** Членове на Местната ПАН Паркове група за НП “Рила”

Име	Институция	Електронна поща
<b>Координационен съвет</b>		
Светлана Аладжем	Председател на МППГ Фондация “Информация и природозащита“, София	<a href="mailto:bd@ecologybg.com">bd@ecologybg.com</a>
Симана Марковска	Зам. Председател на МППГ, Пирински туристически форум, Благоевград	<a href="mailto:smarkovska@mail.bg">smarkovska@mail.bg</a>



<b>Членове</b>		
Мая Падарева	Читалище "Г. Тодоров", Белица	<a href="mailto:maiazvetan@abv.bg">maiazvetan@abv.bg</a>
Нина Байкова	Сдружение "Добърско", Разлог	<a href="mailto:dobarsko@abv.bg">dobarsko@abv.bg</a>
Николай Джамбазки	с. Говедарци, Самоков, собственик семеен хотел	<a href="mailto:reservations@house-djambazki.com">reservations@house-djambazki.com</a>
Валентина Стоицева	Община Долна баня Отдел Евроинтеграция	<a href="mailto:v.stoiceva@abv.bg">v.stoiceva@abv.bg</a>
Малинка Йорданова	СНЦ "Касиопея", Сапарева баня	<a href="mailto:kasiopeya@abv.bg">kasiopeya@abv.bg</a>
Венцислав Златарев	Сдружение "Приатели на планината", управител х.Ив.Вазов, Дупница	<a href="mailto:ventsi_dao@yahoo.com">ventsi_dao@yahoo.com</a>
Катя Беремова	Женско дружество, фолклорна група с. Крайници, Дупница	<a href="mailto:ketel_21@abv.bg">ketel_21@abv.bg</a>
Любка Станкова	ОбА, Костенец	<a href="mailto:liubka_up@yahoo.com">liubka_up@yahoo.com</a>
Райна Пашова	ПП "Рилски манастир", Рила	<a href="mailto:renypashova@yahoo.com">renypashova@yahoo.com</a>
Камелия Грънчарова	Център по изкуства, Благоевград	<a href="mailto:kami_grant@abv.bg">kami_grant@abv.bg</a>
Крум Крумов	ОбА, Дупница отдел "Евроинтеграция"	<a href="mailto:evro_krumov@mail.bg">evro_krumov@mail.bg</a>
Васил Петров	Независим експерт	<a href="mailto:v_sandov@yahoo.com">v_sandov@yahoo.com</a>
Стефан Кирилов	ДНП "Рила"	<a href="mailto:skirilov@rilanationalpark.org">skirilov@rilanationalpark.org</a>
Елица Вучкова	ДНП "Рила"	<a href="mailto:elfyely@yahoo.co.uk">elfyely@yahoo.co.uk</a>
Галина Русинова	Бизнесцентър Самоков	<a href="mailto:galia@bcсамокov.org">galia@bcсамокov.org</a>
Димитрина Ботева	Фондация "Информация и природозащита", София	<a href="mailto:bd@ecologybg.com">bd@ecologybg.com</a>

### 3. Ръководство на МППГ

Ръководен орган на МППГ е Координационният съвет, който се сформира от три организации:

- Дирекция НП "Рила";
- Фондация "Информация и природозащита" (ФИП) и
- Пирински туристически форум (ПТФ).

Координационният съвет ще има мандат 3 години.

Координационният съвет на МППГ се състои от трима членове, както следва:

- Председател на МППГ е Светлана Аладжем от ФИП. Нейните задължения са да осигурява цялостното функциониране и организиране на дейността на МППГ, да наблюдава и подпомага изпълнението на Стратегията за устойчиво развитие на туризъм.
- Заместник председател е Симана Марковска от ПТФ. Тя отговаря за дейността на МППГ във връзка със сертифицирането, работи с групата от оценители и кандидатите за сертифициране.

- Представител на ръководството на ДНП “Рила”

Дирекцията на НП “Рила” ще изпълнява ролята на Секретариат на МППГ и ще подпомага нейната дейност. Секретар на групата е Стефан Кирилов, експерт в ДНП “Рила”

Членовете на МППГ сформират тематични групи, които да отговарят за конкретни теми в Стратегията и Плана за действие, както и да инициират и координират свързани с темата проекти. Тематичните групи са както следва:

- Биоразнообразие и мониторинг
- Културно наследство
- Допълнителни услуги и създаване на туристически продукти
- Интерпретация и образование, обучение и изграждане на капацитет
- Подготовка на проекти и източници на финансиране
- Маркетинг и реклама
- Координация и връзка с институциите

Местната PAN Parks група за НП “Рила” ще осъществява своята дейност в съответствие с принципите за сътрудничество, ефективност, ясно регламентирани права и отговорности на членовете, обективност, независимост и прозрачност.

За изпълнението на конкретни проекти МППГ ще сформира специални екипи с външни експерти/организации при нужда, които да бъдат ръководени от член на групата, отговорен за съответната на проекта тема.

#### **4. Ценности на ПАН Парк марката**

Членовете на МППГ обсъдиха кои за тях са ценностите на марката PAN Parks както за сертифицираният с нея, така и като цяло. За значимостта на марката и ефекта от нея бяха посочени следните характеристики:

- Опазване на природата
- Гаранция за качество на услугите
- Дълготрайност на продукти и услуги
- Съхраняване на автентичните бит, култура и традиции
- Задава стандарт, който да бъде следван, въвежда мода
- Дава легитимация в бранша
- Открива възможности за местните общности
- Създава възможности за маркетинг и реклама
- Предоставя възможност за професионална информация и консултации

#### **5. Целева група туристи и гости**

МППГ описа целевата група от гости към, които да бъде насочен маркетинга и услугите на бизнес партньорите, предоставящи устойчиви туристически услуги:

Клиентите са:

- природолюбители
- ценители на автентични бит, култура и традиции
- активно почиващи
- с нагласа за опазване на околната среда
- мотивирани да платят повече заради опазването на природното и културно наследство

## **6. Изисквания към сертифицираните туристически услуги с марка ПАН парк Рила**

Основни групи допълнителни туристически услуги, които могат да бъдат предложени за сертифициране, са:

- Нетрадиционни транспортни услуги – с каруци, шейни и др.
- Наблюдение на природни и културни обекти
- Демонстрации – занаяти, обичаи, местна кухня и др.
- Пешеходни преходи с водач
- Пикници
- Забавления за деца
- Екстремни преживявания – катерене, езда, снегоходки

МППГ групата поставя следните общи изисквания към допълнителните услуги и техните доставчици, които могат да получат сертификат и логото на ПАН Парк:

- Да са безопасни за природата и хората
- Да са с високо качество на обслужване
- Да имат познавателна и възпитателна стойност
- Да се базират на местен потенциал – човешки ресурси, продукти, опит и т.н.
- Да демонстрират връзка с местните бит, традиции, култура
- Да дават принос за опазване на природата – финансов и нефинансов
- Да популяризират марката и логото на ПАН парк
- Да работят в мрежа

Общи изисквания за основните (настаняване и хранене) туристически услуги, които могат да бъдат сертифицирани:

- Да са с високо качество на обслужване
- Доставчиците да са икономически стабилни, да имат бизнес план
- Да доказват икономично използване на ресурсите – вода, електро енергия, горива и т.н.
- Да са безопасни и сигурни
- Да осигуряват обратна връзка с клиентите
- Да предоставят информация за Парка и допълнителните услуги предлагани в района
- Да работят в мрежа с останалите ПАН Парк партньори

При оценката на обектите кандидата за сертификат и логото на ПАН Парк оценителите ще дават професионална бизнес консултация на всички оценявани обекти независимо дали отговарят или не на изискванията на ПАН Парк за сертифициране. Консултацията ще има за цел подобряване на услугите и мотивиране на доставчиците да достигнат стандартите изисквани от марката ПАН Парк Рила. Консултирането ще бъде отделен елемент и ще бъде включено във всяка оценка.

### III. План за действие

#### План за действие за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила” 2008-2013

По решение на Местната ПАН Паркове Група на НП “Рила” в Стратегията за развитие на устойчив туризъм няма да бъдат включени проекти, касаещи само и единствено изграждане на т.нар. обща инфраструктура (пътища, пречиствателни станции, реконструкции на водопроводни мрежи и др.). МППГ оценява важността на изграждане и подновяване на инфраструктурата и ще подкрепя активно общините при подготовка и кандидатстване с проекти, свързани с подобряване на необходимата за развитието на устойчиви форми на туризъм инфраструктура. В Плана са включени проекти, отнасящи се до т.нар. малка посетителска инфраструктура – за екотуристически маршрути, табла, кътове за отдих, кули за наблюдение на птици и други животни, посетителски центрове и пр.

<i>Проект, дейности</i>	<i>Срок</i>	<i>Изпълнители и партньори</i>	<i>Бюджет /лева/</i>	<i>Източници на финансиране</i>
<b>Приоритет 1: РАЗВИТИЕ НА КАПАЦИТЕТА И ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ ЗА РАЗВИТИЕ НА УСТОЙЧИВ ТУРИЗЪМ</b>				
<b><u>ПРОГРАМА “РАЗВИТИЕ НА КАПАЦИТЕТА”</u></b>				
<b>Проект - Програма за интерпретация и информиране на посетителите за природното богатство на парка</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Създаване на една програма за интерпретация на природното богатство и ролята на парка.</li> <li>• Създаване и размножаване на материали</li> <li>• Създаване на единна система от тематични туристически маршрути, материали за тях и реклама</li> </ul>	2008-2009	ДНП, МППГ, БТС, ДАТ, висшите училища по туризъм, Академични институции и НПО	250 000	ДНП «Рила», Оперативни програми, външни донори
<b>Проект - Определяне границите на допустима промяна</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Създаване на методология за определяне ГДП</li> <li>• Тестване на методологията, прецениране и прилагане</li> <li>• Информирание на заинтересованите страни</li> </ul>	2008-2009	ДНП, МППГ, Академични институции, Фондация ПАН Парк	150 000	Оперативни програми, ПУДООС, външни донори

<p><b>Проект - Мониторинг на туристическия поток</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• разработване набор от показатели за мониторинг на туристическия поток, (определяне на броя на туристите в различните части на парка, сезонност, структура на туристите (групи), произход на туристите; причини за посещение на парка, предпочитания и очаквания за преживявания и услуги);</li> <li>• въвеждане на система за преброяване на туристите на входно-изходните пунктове;</li> <li>• Създаване на програма за наблюдение и оценка на предпочитанията и удовлетвореността на туристите във връзка с природата, от състоянието на инфраструктурата и услугите в парка</li> </ul>	<p>2009 - теку що</p>	<p>ДНП, МППГ, Академични институции, Фондация ПАН Паркс, МОСВ, МЗП, общински администрации около парка</p>	<p>200 000</p>	<p>НДФФ, Оперативни програми, ПУДООС, външни донори</p>
<p><b>Проект - Безопасност на туристите</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• определяне на опасните места в парка</li> <li>• обезопасяване - съоръжения за безопасност (парапети, въжета, висящи мостове, мостове и др.)</li> <li>• обезпечаване и обозначаване на контролни постове</li> <li>• създаване на подобрена система за информиране на туристите по отношение на безопасността</li> <li>• материали за информиране за правилата за безопасност и действие при инциденти.</li> </ul>	<p>2008- 2010</p>	<p>ДНП, БТС, БЧК, ПСС, МППГ</p>	<p>161 000</p>	<p>ДНП «Рила», Оперативни програми, външни донори</p>
<p><b>Проект - Създаване на база данни с атракциите и услугите в цялата околпаркова територия</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• инвентаризация на всички продукти и услуги, в това число квалифицираните водачи и аниматори</li> <li>• създаване на система за описание и актуализиране на информацията и снимковия материал</li> </ul>	<p>2008 – теку що</p>	<p>ДНП, МППГ, местен бизнес, ДАТ</p>	<p>15 000</p>	<p>Оперативни програми, местен бизнес, общини</p>

	<ul style="list-style-type: none"> <li>• подготовка на всички данни за качване в интернет страница</li> </ul>				
	<p><b>Проект – Инкубатор за идеи за развитие на устойчивия туризъм</b>                  Проекта цели да събере идеи за проекти в областта на устойчивия туризъм и създаде и поддържа мрежа от партньори за тяхното реализиране.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- информационна кампания за целта на проекта</li> <li>- създаване на регламент за предложенията и проектите</li> <li>- поредица от срещи за събиране и разработване на идеи</li> <li>- борса за проектите с финансиращи институции</li> </ul>	2008-2012	ДНП, МППГ, Общини и Областни управи, ДАТ, Бизнесцентър Самоков	25 000	Оперативни програми, местен бизнес,
	<p><b>Проект - повишаване капацитета на МППГ и общините за подготовка и писане на проекти</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Информационна кампания по общини за възможностите за финансиране на проекти в областта на устойчивия туризъм.</li> <li>- Обучение на екипи от общините за писане на проекти и работа в мрежа.</li> </ul>	2007-2008	МППГ, Общини и Областни управи, ДАТ	40 000	Оперативни програми, местен бизнес, общини
	<p><b>Проект – Обмяна на опит между бизнес партньорите и МППГ на НПР и НПЦБ</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Учебни пътувания и обмяна на опит</li> <li>- Разработване на компоненти за съвместни туристически продукти</li> <li>- Организиране и участие на събития – туристически борси, съвместни срещи, приемане на нови бизнес партньори и т.н.</li> </ul>	2008-2013	МППГ към НПЦБ, МППГ към НПР, ДНП	80 000	Оперативни програми, местен бизнес, общини
<b><u>ПРОГРАМА "ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ"</u></b>					
	<p><b>Подготовка на персонала на парка за интерпретиране и природозащитно образование</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Обучение на паркови служители от всички ПУ</li> <li>- Организиране на «зелени уроци» във всеки ПУ за прилагане на наученото.</li> </ul>	2010-2013	ДНП, МППГ, експерти от ДАТ и висшите училища по туризъм, Академични и образователни институции и	24 000	ДНП «Рила», ПУДООС, Оперативни програми

		НПО			
	<b>Проект - Обучение на парковата охрана по безопасност на посетителите,</b> търсене, спасяване и оказване на първа помощ	2010-2013	ДНП, БТС, ПСС	24 000	ДНП «Рила», ПУДООС
	<b>Проект – Обучение по мониторинг и управление на туристическия поток и границите на допустима промяна.</b> - Обучение на персонала за провеждане на систематично наблюдение на туристическия поток и границите на допустима промяна. - Обучение за подходите за пренасочване на туристите и намаляване на претоварването на определени силно посещавани райони в парка.	2008-2012	ДНП, експерти от ДАТ и висшите училища по туризъм, МППГ	44 000	ДНП «Рила», ПУДООС, Оперативни програми
	<b>Проект – Подготовка на планински водачи по интерпретация в парка</b> - Изготвяне на задание и възлагане обучението на планински водачи и интерпретатори, които допълнително да се подготвят в парка за изпълнение на специфичните програми за интерпретация по специализирани маршрути, планинско колоездене, езда, катерене и др. - Обучение на група от 30 водачи по интерпретация за НП "Рила".	2008-2009	ДНП, МППГ, ДАТ, Сдружение на планинските водачи, школата на Мальовица и висшите училища по туризъм, Бизнесцентър Самоков	45 000	ДНП «Рила», Оперативни програми, програми за заетост на социалното министерство, външни донори,
	<b>Проект – Стажове за млади професионалисти в туризма</b> Проектът цели професионалните училища, колежи и висши училища в сферата на туризма от района на Парка (Благоевград, Разлог, Банско, Долна Баня, Самоков, Сапарева баня да провеждат стажове за своите студенти и ученици като създадат постоянни връзки с ДНП, Информационните центрове, сдружения и предприемачите в	2008-2012	ДНП, МППГ, МОН. експерти от ДАТ и висшите училища по туризъм	55 000	Оперативни програми

<p>района – къщи за гости и хотели, атракции и услуги. Целта е те да придобият практически опит в предлагането на туристически услуги, организиране на събития, маркетинг и т.н и след завършване на образованието си да започнат работа в района.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Разработване на програма за стажуване към ДНПР и МППГ</li> <li>- Провеждане на стажове</li> </ul>				
<p><b>Проект Обмяна на опит с НП «Оуланка», Финландия</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Разработване на общ туристически продукт включващ престой в НП «Оуланка» и НП «Рила».</li> <li>- Разработване на връзки между туристически инициативи в двете територии – в България и Финландия чрез използването на информационни технологии и Интернет</li> <li>- Провеждане на учебно пътуване на експерти от НП «Рила» и бизнес партньори от МППГ до НП «Оуланка», Финландия за обмяна на опит в сферата на развитие на устойчив туризъм.</li> </ul>	<p>2008-2009</p>	<p>ДНП, МППГ, Фондация ПАН Паркс, ДАТ</p>	<p>75 000</p>	<p>ДНП, Фондация ПАН Паркс, Оперативни програми, МОСВ</p>
<p><b>Проект - Помогни на природата и себе си – бъдеще за екотуризма</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- провеждане на обучение по гостоприемство за ориентирани към предлагането на туристически услуги предприемачи от Белово, Костенец, Долна баня</li> <li>- отпечатване на образователни материали за екотуризма</li> <li>- учебно пътуване с цел обмяна на опит с предприемачи от Самоков, Бели Искър, Мала Църква и Говедарци</li> <li>- популяризиране на резултатите от проекта</li> </ul>		<p>ДНП, МППГ, Общините Белово, Костенец и Долна Баня, Бизнесцентър Самоков</p>	<p>25 000</p>	<p>ДНП, Оперативни програми, ПУДООС</p>
<p><b>Проект - Информационна кампания за обществеността и обучение за предприемачите в областта на</b></p>	<p>2009-2012</p>	<p>ДНП, МППГ, Общините</p>	<p>80 000</p>	<p>ДНП, Оперативни програми</p>



<b>туризма за пестеливо ползване на ресурсите и екологични стандарти за вода, енергия и др.</b>				
<b><u>ПРОГРАМА “ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ДИВАТА ПРИРОДА”</u></b>				
<p><b>Проект - Зелени училища</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Разработване и отпечатване на работна книга за интерактивна работа с младежите по теми, свързани с Парка</li> <li>- Обучение на учители (по 10 човека/община)</li> <li>- Организиране на зелени училища в хижите на територията на парка относно биоразнообразието на района</li> </ul>	2009-2012	МППГ, Общините	72 000	Оперативни програми, външни донори Национални младежки програми
<p><b>Проект – Разходка с рейнджър в парка (моделно)</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- разработване на календар от интересни за децата и учениците процеси и явление в природата (3-4), които да бъдат интерпретирани от рейнджърите на разходка с тях в парка.</li> <li>- избор на конкретни места/маршрути и период за провеждане, които ще бъдат едни и същи всяка година и са предварително обявени</li> <li>- подготовка и размножаване на материали</li> <li>- рекламиране на програмата сред бизнес партньори, тур-оператори, училища, клубове , НПО и др.</li> </ul>	2009-2012	ДНП, МППГ, бизнес партньори, Училищата, общини Белица, Разлог, Самоков, Сапарева баня	30 000	ДНП, Оперативни програми, външни донори
<p><b>Проект Обучение за НП «Рила» за цял живот</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Създаване на Интернет базирана електронна база данни с природозащитни образователни материали</li> <li>- Създаване на система за природозащитно обучение чрез Интернет</li> <li>- Провеждане на «зелени училища» и велопоходи</li> <li>- Създаване на Интернет платформа</li> </ul>	2008-2010	ДНП, Екологичен клуб Тера, Благоевград, Общини, МОН, РИОСВ	90 600	ДНП, Оперативни програми, чуждестранни донори

<p>«Съхрани Рила за бъдещите поколения» - Информационна кампания за проекта</p>				
<p><b>Проект привличане на подкрепа за опазването символа на Парка – дивата коза, чрез създаване и разпространение на електронна игра за деца</b> - Разработване на модел за създаване на образователен материал с участието на учениците - Изработване на развлекателна и образователна електронна игра - Обучение на училища и компютърни клубове за ползване на играта - Разпространение на играта в цялата страна</p>	<p>2008-2009</p>	<p>ДНП, МППГ, бизнес партньори, Училищата от Белица, Разлог Якоруда, експерти от МОН</p>	<p>32 000</p>	<p>ДНП, Оперативни програми, чуждестранни донори</p>
<p><b>Приоритет 2: РАЗРАБОТВАНЕ НА КОМПОНЕНТИ НА ТУРИСТИЧЕСКИ ПРОДУКТИ И УСЛУГИ НА БАЗАТА НА СЪХРАНЕНИ ПРИРОДНИ БОГАТСТВА И АВТЕНТИЧНА МЕСТНА КУЛТУРА</b></p>				
<p><b><u>ПРОГРАМА “КОМПОНЕНТИ НА ТУРИСТИЧЕСКИ ПРОДУКТИ”</u></b></p>				
<p><b>Проект Създаване на компоненти на туристически пакети свързани с посещение на Парка за танцуващи мечки – Белица</b> - Информирание и проучване на капацитета на местните общности - Събиране и обработка на информация за кафявата мечка и подходящи видове билки и гъби. - Описание на съществуващи атракции в двете общини, свързани с конкретните видове - Разработване, с участието на местната общност, на специализирани маршрути в общините Разлог и Белица, които интерпретират кафявата мечка и бране на гъби и билки с водач. - Изготвяне на планове за управление на маршрутите - Специализирано обучение на лица</p>	<p>2007-2008</p>	<p>ФИП, Сдружение Добърско, Читалище Белица, ДНП,</p>	<p>33 607</p>	<p>Проект Родопи на ПРООН, местен бизнес</p>

<p>свързани с развитието на еко-туризъм и подготовка на водачи по маршрутите за кафявата мечка и бране на гъби и на билки с водач и др.</p>				
<p><b>Проект – Традиционните гозби в полите на Рила планина</b>          Проектът цели създаване на компоненти на кулинарен туристически продукт, който свързва севера и юга на планината. В пакета ще се включат местни къщи за гости, хотели и ресторанти.          - разработване на зимен и летен маршрут с програма за представяне и предлагане на местни гозби (Радуил – боб, Добърско – «суи чушчи» и дедец, Белица – лук и т.н.)          - изпробване на продукта          - създаване на материали за местната кухня          - маркетинг и реклама</p>	<p>2009-2010</p>	<p>ДНП, МППГ, местен бизнес, експерти от ДАТ, Бизнесцентър Самоков</p>	<p>35 000</p>	<p>Оперативни програми , местен бизнес, Общини</p>
<p><b>Проект – Храмовете около НП «Рила»</b>          Проектът цели създаване на компоненти на турисически продукт за посещение и запознаване с храмовете около НП «Рила» – църкви, манастири и джамии.          - подбор и събиране на информация за храмовете          - създаване на материали за интерпретиране на историческата, духовната и културната стойност на храмовете и материали за маркетинг на продукта          - маркетинг и реклама на продукта.</p>	<p>2011-2012</p>	<p>ДНП, МППГ, местен бизнес, Общини, БПЦ, ДАТ, Бизнесцентър Самоков</p>	<p>35 000</p>	<p>Оперативни програми , местен бизнес, Общини</p>
<p><b>Проект – Ваканция в двата български ПАН Парка</b>          • Създаване на компоненти от общи туристически пакети включващи бизнес партньори и посещение на туристи в НПР и НПЦБ          • Изпробване на продуктите          • Маркетинг и реклама на пакетите.</p>	<p>2008-2010</p>	<p>НПР, НПЦБ, МППГ на двата парка, ДАТ</p>	<p>35 000</p>	<p>Оперативни програми МРРБ и МЗП, местен бизнес, Общини</p>

<p><b>Проект Теснолинейният път Септември-Добриница като туристическа аттракция</b>                  - създаване на компонент на туристически продукт включващ пътуване с влакчето                  - изпробване на компонент на продукта                  - създаване и изработка на материали, реклама на компонента на продукта</p>	<p>2011-2013</p>	<p>МППГ, БДЖ, Общините, местен бизнес</p>	<p>25 000</p>	<p>Оперативни програми МРРБ, външни донори, местен бизнес, БДЖ</p>
<p><b>Проект – Рила планина земя на митове и легенди</b>                  - събиране на митовете и легендите в селищата около Рила планина                  - интерпретирането им за туристи и създаване на материали                  - дейности по популяризиране и реклама с използване на митовете и легендите като притегателна сила за туристите</p>	<p>2010-2013</p>	<p>МППГ, Общини, Музеи, Читалища</p>	<p>35 000</p>	
<p><b>Проект – Годишна програма от туристически празници и специални прояви</b>                  - разработване на програма (календар) от специални туристически празници във всяка община около НП “Рила” – напр. Празник на боба в с. Радуил, Празник на кромида в Белица, Празник на ягодата и малината в община Костенец и др.                  - тестване и обезпечаване с необходимите имиджови материали, маркетинг</p>	<p>2008-2009</p>	<p>МППГ, ДНП, всички общини, местен бизнес</p>	<p>30000</p>	<p>Общините около НП “Рила”, местен бизнес, други спонсори</p>
<p><b>Проект Дивата коза на Балканския и Апенинския п-в – ПАН Паркове Рила и Майела</b>                  - обмяна на опит за опазване на вида и създаване на компоненти на туристически продукти - посещение на група от НП Майела и МППГ в Рила и обратно.                  - създаване на компоненти на общ туристически продукт включващ бизнес партньорите на двата парка и базиран на атракции свързани с природата и дивата коза.</p>	<p>2010-2011</p>	<p>ДНП, НП Майела, ДАТ</p>	<p>80 000</p>	<p>Оперативни програми МРРБ, МЗП, МОСВ, външни донори</p>

<p>- осъществяване на сътрудничество м/у двата парка и МППГ с цел маркетинг и реклама</p>				
<b><u>ПРОГРАМА “ТУРИСТИЧЕСКИ МАРШРУТИ”</u></b>				
<p><b>Проект Изграждане на екопътека и “класна стая на открито” в района на НП “Рила”, с изходен пункт курорт Вили Костенец</b>          Проектиране, производство и монтиране на информационни и указателни табели, маркиране на маршрута. Създаване на класна стая на открито, което се намира близо до река - с капацитет 20 човека, с навеси и дървени маси.</p>	2008	<p>община Костенец, НП “Рила”          Туристическо дружество “Равни чал”</p>	36 000	<p>Европейски програми, общински бюджет</p>
<p><b>Проект Разработване на специализирана екопътека “Национален парк Рила – дом на балканската дива коза” над село Добърско, община Разлог</b>          - Проектиране, производство и монтиране на информационни и указателни табели и туристическа инфраструктура, маркиране на маршрута.          - създаване на програма за интерпретация на дивата коза в парка          - разработване и издаване на материали          - обучение за водачи          - информационна кампания</p>	2007-2008	<p>ДНП, ФИП, сдружение Добърско, Община Разлог</p>	82 000	<p>ДНП, НДЕФ, Фондация PAN Parks</p>
<p><b>Проект Екопътеки в община Дупница</b>          • Създаване на екопътека гр. Дупница (кв. Бистрица) до местността Вангелова чешма (3,5 км) - 10 000 лв.          • Довършване на ботанически маршрут на екопътека х. Скакавица – Скакавишки водопад (2 км. ) - 8000 лв.          • Довършване на екопътеката “Горица” (с. Овчарци до Шилигарника). – 10 000 лв.          • Довършване на екопътека “С.</p>	2008-2010	<p>община Дупница, ДНП, МППГ,</p>	31 000	<p>ДНП «Рила», Оперативни програми, външни донори, ПУДООС, Фондация “Екообщност”</p>

<p>Бистрица – Местността “Самоковището” – 3000 лв.</p>				
<p><b>Проект - Специализиран маршрут за велосипедисти в северна Рила</b>                      - проучване, проектиране, маркиране и обезопасяване на специализиран маршрут за велосипедисти по северните склонове на Рила                      - проектиране, изграждане и монтиране на информационна и посетителска инфраструктура                      - създаване на кътове за почивка и детски образователен кът по трасето.                      - оборудвано на велосипедите с аудио-видео система, която представя информацията за местната история за природното и културно наследство.                      - събиране и подготовка на информацията за аудиовидео системата.                      - дизайн и отпечатване на дигляна за маршрута                      - дейности за реклама на ековелодрума (състезание по планинско колоездене, конкурс сред децата за име и символ на състезанието, рекламни билбордове и др.)</p>		<p>ДНП, Бизнесцентър Самоков, Община Самоков, Община Сапарева баня МППГ</p>	<p>100 000</p>	<p>Оперативни програми , местен бизнес, Общини</p>
<p><b>Проект - Специализиран маршрут за велосипедисти в южна Рила</b>                      Обособяване на веломаршрут дълъг около 80 км, който пресича от запад на изток южната част на НП “Рила”. На запад започва в летовище Бодрост, преминава през курорт Семково, в близост до летовище Трещеник, до яз. Белмекен и на североизток до резерват Ибър.                      Предвижда се изграждане на 2 къмпинга, от двете страни на язовир Белмекен, всеки с:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Паркинг за 25 автомобила;</li> <li>• Капацитет 50 човека;</li> <li>• Спортни площадки;</li> </ul>	<p>2010-2013</p>	<p>ДНП, МППГ, Общини, НПО, местен бизнес</p>	<p>2 700 000</p>	<p>Оперативни програми , МОСВ, външни донори</p>

<ul style="list-style-type: none"> <li>• Административна сграда с рецепция, 2 офиса, магазин, складово помещение и т.н.</li> </ul> <p>На 3 места по линията на трасето се предвижда да се изградят навеси за коне и велосипеди, на 10 места – паркова архитектура за кратък отдих с капацитет до 20 човека, на подходящите места маршрута ще се приспособи за достъп на хора с увреждания.</p> <p>Проектът включва поставяне на необходимата указателна и информационна инфраструктура с интерпретация за природното и културно богатство на района.</p> <p>Създаване на система за почистване и изнасяне на боклуците.</p>				
<p><b>Пътека «Водопада» община Дупница</b></p> <p>Маркиране на туристическа пътека и изграждане и оборудване на навес при местността "Водопада" на р. Бистрица. Направа на огнища.</p>	2009	ДНП, МППГ, БТС	5000	ДНП, МОСВ, Община
<p><b>Почистване на трасето и обновяване на маркировката по маршрута х. "Отовица" – м. Бел кладенец над село Самораново, общ. Дупница</b></p>	2008	ДНП, МППГ, БТС	4000	ДНП, МОСВ, Община
<p><b>Проект - Екопътека „Ибър” над с. Радуил</b></p>	2008-2009	ДНП, МППГ, местен бизнес Бизнесцентър Самоков	50 000	Оперативни програми , МОСВ
<p><b>Проект – Изграждане на екопътека в района на НП “Рила”, в землището на село Градево, община Симитли</b></p> <p>Маршрутът предвижда преминаване през р. Еловица и останки от древна крепост в м. Градището.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- проектиране, производство и монтиране на информационни и образователни табели, маркиране на маршрута</li> <li>- изработване на дървено мостче над</li> </ul>	2009	МППГ, ДНП, Община Симитли	14 000	Община Симитли, ДНП, включване в по-голям проект с външно финансиране

река Еловица - изграждане на място за отдих в близост до църквата “Св. Николай Чудотворец” (капацитет 20 души, навес, маси и дървени пейки)				
<b>Проект - Религиозни маршрути по долината на р. Струма</b>	2008-2010	Община Дупница в партньорство с другите общини по поречието	200 000	Оперативна програма “Регионално развитие”
<b>Проект - Екопътека и бивак по р. Черномех, с изходен пункт курорт Вили Костенец</b>  - Проектиране, производство и монтиране на информационни и указателни табели, относно биоразнообразието, маркиране на маршрута. - Изграждане на система за сигурност – изработка на стълби, поставяне на парапет и др. там където е необходимо. - Създаване на бивак - с капацитет 20 човека, с навеси и дървени маси.	2008	община Костенец, НП “Рила” Туристическо дружество “Равни чал”	30 000	Оперативни програми, общински бюджет
<b><u>ПРОГРАМА “ТУРИСТИЧЕСКИ АТРАКЦИИ”</u></b>				
<b>Проект Улица на занаятите в с. Костенец</b> Създаване на Улица на занаятите в с. Костенец и организиране на ежегоден панаир на местните занаяти	2009-2012	община Костенец, частни инвеститори	200 000	Европейски фондове, частни инвеститори
<b>Проект Уроци по история - крепост “Траянови врата”, Костенец</b> - Укрепване и реставрация на средновековната крепост - почистване на терена; специализирано почистване на конструкцията и консервационни работи - Изработване и поставяне на знаци и табели - Маркиране на пешеходния маршрут до крепостта и изработване на съпътстващи съоръжения – пейки, беседки.		община Костенец, община Ихтиман	244 000 лв.	ДНП «Рила», Оперативни програми, външни донори



<p>- Организиране на ежегоден народен събор на 19 Август – деня на историческата битка за популяризиране на възможностите за туризъм в района.</p>				
<p><b>Проект Добиване,топене и обработка на желязото от дълбока древност до началото на нашия век</b> Оформяне на малък комплекс в района на хижа „Гергиница” включващ: разработка на рудата с обогатяването „плавенето”; „Жижница” за добив на дървени въглища; “Видня” - старата пещ с духалата и всички съпътстващи съоръжения; “Мадан” - механичният чук, задвижван от водата, който изковава желязото до полуфабрикат; исторически факти за приложението на желязото.</p>	2009	Община Долна баня в партньорство с ТД “Ибър”, Читалище „Рила”, Местен бизнес	33 000	Донорски програми и проекти; проекти за публично-частни партньорства.
<p><b>Проект Традиционен поминък “Бичкия”</b> Изграждане на демонстрационно съоръжение, задвижвано от водна тяга. Останки от тези бичкии се срещат и днес. На базата на тези бичкии се е развило дърводелството в Долна баня. Интерпретация на мястото и занаята – възможности за уроци и продажби.</p>	2009	Община Долна баня в партньорство с ТД “Ибър”, Читалище „Рила”, Местен бизнес	28 000	Донорски програми и проекти, местен бизнес, оперативни програми
<p><b>Проект Традиционен поминък воденичарство и маслобойни</b> Изграждане на воденица и маслобойна - преса за добив на олио, рачел и др. като туристическа аттракция в Долна баня</p>	2010	Община Долна баня в партньорство с ТД “Ибър”, Читалище „Рила”, Местен бизнес	30 000	Донорски програми и проекти, местен бизнес, оперативни програми
<p><b>Проект Валевицата в Белица като туристическа аттракция</b> Необходими инфраструктурни дейности:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Декоративен дървен мост /старинен стил/ над р. „Вотръчка” - 7-8 м.</li> <li>• Дървена беседка (белички стил) с 2 бр. пейки – 4 м x 5 м</li> </ul>	2008	Община Белица, МППГ, Местен бизнес	10 000	Донорски програми и проекти, местен бизнес, оперативни програми

<ul style="list-style-type: none"> <li>• Дървени стойки (саръци) за простирание /старинен стил/ - 3-4 бр. високи 1.40 м. х 3 м.</li> <li>• Ремонт на водното колело на „Валевицата”</li> </ul>				
<p><b>Проект Социализиране на обекти около Белица, включването им в системата от туристически атракции и създаване на компоненти на туристически продукт:</b></p> <p><b>1. местност Свети Спас, Белица</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Изграждане на дървена ограда с дължина 24 м. + врата; Каменни стъпала – 6 -7 бр.; Пътека за достъп до мястото – 40 м.; Дървен парапет – 40 м.; Дървена пейка - 2 бр.</li> <li>• Поставяне на Информационно табло – 2 м. х 1.50 м. – 1 бр. /с текст за Светото място/ и Указателна табела - стандартна - 1 бр.</li> </ul> <p><b>2.м. Архангел Михаил и Св. Тодор, Белица</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Изграждане на Дървена ограда - 18 м. + врата; Каменни стъпала – 4-5 бр.; Пътека за достъп до мястото – 40 м.; настилка приблизително – 15 кв.м.; Дървена пейка – 1 бр.;</li> <li>• Поставяне на информационно табло – 2 м. х 1.50 м. – 1 бр. /с текст за Светото място/ и указателна табела - стандартна - 1 бр.</li> </ul> <p><b>3. м. Свети Никола, Белица</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Изграждане на Дървена ограда – 38 м.; Каменни стъпала – 4 – 5 бр.; Пътека за достъп до мястото – 8 м.; Дървени пейки – стандартни - 3 бр.</li> <li>• Поставяне на информационно табло – 2 м. х 1.50 м. – 1 бр. /с текст за Светото място/ и указателна табела - стандартна - 1 бр</li> </ul> <p><b>4. барбекю “Царски кладенец”, Белица</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Отвеждане на вода до изградената чешма</li> </ul>	<p>2008-2013</p>	<p>Община Белица, МППГ, Местен бизнес</p>	<p>29 000</p>	<p>Оперативни програми, общински бюджет, местен бизнес, донори</p>

<ul style="list-style-type: none"> <li>• информационно табло – 2 м. х 1.50 м. – 2 бр. /с текст за 6-те екопътеки, които започват от „Царския кладенец” и второто с текст за това с какво се свързва мястото</li> <li>• указателна табела - стандартна - 2 бр.</li> </ul>				
<p><b>Проект Използване на минералната вода в м. Копанци, Белица за «пералище»</b> (пране на черги, китеници, вълна и др.) и превръщането му в компонент на туристически продукт</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Изграждане на пътека – 30 м.; корито за пране – 2 бр.</li> <li>• Поставяне на информационно табло – 2 м. х 1.50 м. – 1 бр. и указателна табела - стандартна - 1 бр.</li> </ul>	2008	Община Белица, МППГ, Местен бизнес	5000	Оперативни програми, общински бюджет, местен бизнес, донори
<p><b>Проект – На лов за атракции за тематични експозиции</b>          Проекта цели идентифицирането на обекти за интерпретация и създаване на малки <b>тематични експозиции</b> в селищата около парка представящи традиционни практики и продукти (като експозиция на самоковските картофи, експозиция на добърските престилки, белишкия лук и т.н.).          информационна кампания за целта на проекта</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- създаване на регламент за предложенията и проектите</li> <li>- оглед на съществуваща инфраструктура – стари запуснати сгради и т.н.</li> <li>- поредица от срещи за събиране и разработване на идеи</li> <li>- създаване на 3 от най-добрите предложени експозиции</li> <li>- дейности по маркетинг и реклама</li> </ul>		МППГ, Общини, Музеи, Читалища	55 000	Оперативни програми , местен бизнес, Общини
<p><b>Проект От нищо нещо – генериране на средства за устойчивия туризъм</b>          - Избор на подходящи места и видове (гнезда на птици, токовище на</p>	2012-2013	ДНП, БДЗП, Общини	23 000	Оперативни програми, местен бизнес,

<p>глухари и др.)</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- проучване за подходяща апаратура (микровълнова радио връзка между камера, инсталирана при обекта (и монитори, разположени в два посетителски центъра в района на парка.</li> <li>- разработван на предложение за такси за наблюдение на принципа «от много по малко». Средствата ще се използват от МППГ и ДНП за природозащита, развитие на устойчиви туристически продукти и реклама</li> <li>- популяризиране на идеята в общините около парка и събиране на идеи за генериране на повече средства посредством предлагане на разнообразни продукти и услуги на туристите</li> </ul>				Общини, донори
<p><b>Проект - Създаване на експозиция на фасула в с. Радуил</b> Създаване на експозиция за радуилския фасул и фестивала на фасула като допълнителна атракция за туристите в селото</p>		МППГ, Община, Читалище, местен бизнес	4000	Оперативни програми, местен бизнес, Общини
<p><b>Проект - Вертикална планировка на Водопад “Чавча” – Вили Костенец</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- изграждане на подпорни стени,</li> <li>- ремонт на паваж и калдъръмена настилка свързваща водопада с главния път за курорт Вили Костенец,</li> <li>- изграждане на градинско осветление</li> </ul>		община Костенец, Туристическо дружество “Равни чал”, НП “Рила”	89 000	Оперативни програми, общински бюджет
<p><b>Проект Оформяне на 2 бр. наблюдателни места в община Костенец</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Оформяне на наблюдателно място при язовир Горен Нишан</li> <li>- Оформяне на наблюдателно място на връх Бунара</li> </ul> <p>Дейностите включват изравняване на терена, обособяване на място за почивка и наблюдение, монтиране на дървени пейки и маси, чешма,</p>	2008-2009	община Костенец, ТД „Равни чал” лицата които стопанисват язовирите, НП „Рила”	15 000	Оперативни програми, общински бюджет

	поставяне на информационни табла с планинските маршрути и върхове.				
	<b>Проект – Организиране на експозиция с изделия от бита, облеклото и поминъка на населението на с. Долно Осеново</b> Долно Осеново е село с интересен бит, поминък и култура. Експозицията ще се разположи в сградата на Читалище "Възраждане" в селото - Ремонт на залата, в която ще се разположи експозицията - Закупуване на необходимото оборудване - Закупуване на експонати за изложбата	2009	МППГ, Община Симитли, местна общност	6 000	Община Симитли, включване в по-голям проект с външно финансиране
<b>Приоритет 3: ИНФОРМАЦИОННО ОБЕЗПЕЧАВАНЕ НА УСТОЙЧИВИЯ ТУРИЗЪМ</b>					
<b><u>ПРОГРАМА "ИНФОРМАЦИОННО ОБЕЗПЕЧАВАНЕ НА ТУРИСТИТЕ"</u></b>					
	<b>Проект Изграждане на посетителски център – Костенец</b> - Довършване на съществуващата сграда – незавършено строителство до хижа "Гургулица", - оборудване на информационен център и зала за обучение, търговско пространство, където ще излагат свои произведения местни занаятчии и производители на местни продукти, - Изграждане на паркинг - Обезпечаване на достъп за хора с увреждания,	2010-2012	община Костенец, Туристическо дружество "Равни чал", НП "Рила"	270 000	Оперативни програми, общински бюджет, донори
	<b>Проект - Създаване на културно-историческа карта на района на Костенец</b> - Разработване и издаване на туристическа карта-брошура указваща местата представляващи интерес от историческа гледна точка - обозначаване на място на обектите и свързаните с тях културни или исторически събития. Примерни местности: Местността „Градище”,	2009-2010	община Костенец, училищата, ТД „Равни чал”, НП „Рила"	30 000	общински бюджет, Оперативни програми, Министерството на културата

	Римския път, Голашка пещера, Вилите на известни български писатели в с. Костенец, местни храмове, местата посещавани и вдъхновявали Иван Вазов и др				
	<b>Проект Туристическа информационна къща – Долна Баня</b> Обособяване на туристически информационен център в центъра на гр. Долна баня, Създаване на търговска площ за сувенири и други местни продукти.	2009	Община Долна баня в партньорство с ТД “Ибър”, Читалище “Рила”, местен бизнес	36 000	Оперативни програми МРРБ, външни донори, местен бизнес
	<b>Проект Информационно обозначаване на важните обекти в община Белица</b> Поставяне на информационни и указателни табели и табла при важни обекти на територията на общината: <ul style="list-style-type: none"> <li>• информационно табло (с текст за Парка) и указателна табела в м. Адрианов чарк.</li> <li>• информационно табло за туристическите и културно – исторически обекти и заведения за хранене;</li> <li>• указателни табели, насочващи към шестте екопътеки – на площадите „Бунаре” и „Брего”</li> <li>• информационно табло с текст: информация за музейната експозиция и указателна табела - стандартна при сградата на Исторически музей Белица.</li> </ul>	2008	Община Белица, ДНП, Фондация « 4 лапи», местен бизнес	10 000	Оперативни програми , външни донори, местен бизнес, общински бюджет
	<b>Проект Информационно обозначаване на обекти в парка</b> Поставяне на информационни и указателни табели и табла при важни обекти на територията на парка, както и обозначаване на информационните точки в контролните пунктове на охраната в парка .	2008-2013	ДНП, МППГ	35 000	
	<b>Проект – Маркетинг на двата ПАН Парка в България</b> Създаване на общи маркетингови материали за бизнес партньорите на		НПР, НПЦБ, МППГ на двата парка, ДАТ	60 000	Фондация ПАН Паркс, Оперативни програми ,

	НП “Рила” и НП “Централен Балкан”. Съвместни маркетингови събития на двата парка.				бизнес партньори
	<b>Проект изграждане на туристически и информационен център в местността Картала над Благоевград</b> Изграждане и оборудване на информационен център в местността Картала. Той ще бъде начална точка на веломаршрута от южната страна на Рила.	2009-2010	Община, ДНП, МППГ	300 000	Оперативни програми , външни донори, МОСВ
	<b>Проект – Създаване и публикуване на туристическа карта-атлас на НП “Рила”</b> Създаване на атлас с карта на НП “Рила” в мащаб 1:50 000. Атласът ще съдържа информация за парка, туристическите маршрути, специализираните еко пътеки и информация за тях; за хижите и др., места за настаняване и данни за контакт; координати за навигация; правила за поведение в парка и друга полезна информация. Информацията в атласа ще бъде на български и английски.	2009-2010	ДНП, МППГ, БТС, местен бизнес, Общини	60 000	МОСВ, ПУДООС, Оперативни програми, външни донори
<b>Приоритет 4: ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ПРОФЕСИОНАЛЕН И ЦЕЛЕНАСОЧЕН МАРКЕТИНГ НА УСТОЙЧИВИЯ ТУРИЗЪМ</b>					
	<b>Разработване на Маркетингов план на НП Рила и ПАН Парк региона</b> Маркетинговия план ще включи следното: - Основни съществуващи и потенциални услуги в региона на НПР – преходи, пикници, събиране на билки и гъби, културни забележителности, тематични представяния, снегоходки, ски бягане и т.н.) - Целевите групи за тези услуги	2009	ДНП Рила, ГПРМ, МППГ, ДАТ, Общините	55 000	Опреативни програми, местен бизнес, ДНП

<p>(местни, национални и международни туристи; социални групи – младежи, семейства, бизнес групи...)</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Реализирани приходи за Парка и региона от предоставените услуги (нощувки, храна и т.н.)</li> <li>- Уникалните обекти, които са основни за туристическите продукти на региона на Рила</li> <li>- Маркетингови цели, съобразени с поемната способност на парка и региона</li> <li>- Стратегии за постигане на целите и генериране на приходи</li> </ul>				
<p><b>Проект Рекламна мрежа на партньорите - съвместна реклама между бизнес партньорите около НП “Рила”</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Създаване на рекламни материали (визитки/брошури с информация и снимка на обекта) с еднакъв дизайн и структура на представяне на информацията за всички членове на регионалните инициативни групи, сертифицирани партньори и др. в следните категории: <ul style="list-style-type: none"> <li>- Паркове - ДНП “Рила” и ДПП “Рилски манастир”;</li> <li>- хотелиери;</li> <li>- ресторантьори (вкл. винарни, кафенета и др.);</li> <li>- допълнителни услуги (таксиметрови, екскурзоводски, планински водачи и др.)</li> <li>- културни институции (музеи, галерии и др.)</li> <li>- спортни клубове (плувни комплекси, конна езда и др.);</li> <li>- неправителствени организации;</li> <li>- туристически забележителности; туристически маршрути;</li> <li>- др.</li> </ul> </li> <li>• Създаване на информационни табла</li> </ul>	<p>2008-2009</p>	<p>МППГ, външни изпълнители</p>	<p>100 000</p>	<p>Оперативни програми, местен бизнес, общини</p>



<p>за поставяне на рекламните материали. Таблата ще бъдат поставяни на видно място във всеки от представените с рекламен материал членове на МППГ или сертифициран партньор.</p>				
<p><b>Проект 36 незабравими места около НП “Рила”</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Определяне на обектите за всяка община (да не са всеизвестните обекти, а други за да обогатяват предлагането, например в Рила не Рилския манастир, а Бабинската махала или Стобските пирамиди)</li> <li>• Разработване на интерпретационни материали/програми за местата</li> <li>• Разработване и издаване на книжка и стикери, които да се събират от местата като ги посетиш.</li> <li>• Определяне на награди и поощрения, които да водят също до развитие на туризма</li> <li>• Организиране на маркетингово събитие за популяризиране на инициативата</li> <li>• Реклама и маркетинг</li> </ul>	<p>2009-2011</p>	<p>ДНП Рила, ППРМ, ДАТ, Общините, МППГ, бизнес партньори, НПО, Бизнесцентър Самоков</p>	<p>60 000</p>	<p>Оперативни програми, местен бизнес</p>
<p><b>Проект Организиране на ежегодното изложение за устойчиви туристически продукти, свързани с НП “Рила”</b></p> <p>Изложението следва да се организира на ротационен принцип (всяка година различна община-домакин), като само датите на провеждане се превърнат в традиция</p>	<p>2008 - ежег одно</p>	<p>ДНП, МППГ, местен бизнес</p>	<p>30 000 на година</p>	<p>МППГ, общините около парка, местен бизнес</p>
<p><b>Проект - Разширяване на пазарите за местните храни и занаятчийски продукти</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Създаване на щандове за продукти от района на НП “Рила” в Боровец и Банско.</li> <li>- Продажба на занаятчийски продукти и кулинарни специалитети – местни, млечни, сладка, билки.</li> <li>- Опаковане на пакети с местни</li> </ul>		<p>ДНП, МППГ, местен бизнес, Бизнесцентър Самоков</p>	<p>120 000</p>	<p>Местен бизнес, общини, оперативни програми</p>

продукти за Коледни и Великденски подаръци - Реклама на пакетите за подаръци, магазините и продуктите както и дестинацията за устойчив туризъм НП “Рила”				
<b>Проект Туристическа информация в сайта на НП «Рила»</b> Събиране, обработка на информация за туристическите услуги в района на НП Рила. Включване на тази информация в сайта на парка.	2008-2010	ДНП, МППГ, ДАТ	3 000	ДНП, бизнес партньори
<b>Проект Туристически сайт за устойчивия туризъм около НП Рила</b> Създаване и поддържане на сайт и резервационна система в Интернет за устойчивия туризъм около НП Рила	2009-2011	ДНП, МППГ	80 000	ДНП, бизнес партньори, Оперативни програми
<b>Проект – Местните власти и туристическия бизнес в подкрепа на устойчивия туризъм</b> Дейности по информиране и привличане на подкрепа от кметовете и общинските съвети на 12 те общини, както и на туристическия бизнес по места за развитие на устойчив туризъм и изпълнение на Стратегията. Срещи, материали, събития	2007-2008	ДНП, МППГ, ДАТ	30 000	ДНП, бизнес партньори, оперативни програми, ПУДООС
<b>Приоритет 5: СЪЗДАВАНЕ НА МОДЕЛИ ЗА УСТОЙЧИВО ПОЛЗВАНЕ НА ПРИРОДНИТЕ РЕСУРСИ И ЩАДЕНЕ НА ПРИРОДАТА ПРИ РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗЪМ</b>				
<b>Проект Решаване проблема с отпадъците и отпадните води в парка – по хижите и туристическите маршрути</b>	2008-2012	ДНП, ДПП, БТС, бизнес партньорите, Общините	200 000	Оперативни програми, местен бизнес, Общините, МОСВ
<b>Проект – Еко-отопление на Посетителския център в Паничище</b> - Проучване на възможностите и инсталиране на системи с използване на възобновима енергия, които ще се използват за подобряване на		ДНП		МОСВ

<p>отоплението и намаляване влажността на въздуха в залите на Посетителския център.</p> <p>- Разпространяване на опита сред местните бизнес партньори.</p>				
<p><b>Пилотен проект за разработване и внедряване на моделно решение за управление на отпадъците във високопланинска хижа</b></p> <p>Дейностите по проекта включват: цялостен мениджмънт на отпадъците посредством съоръжения за компактиране на отпадъци – за първи път във високопланински обект в България</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Разделно събиране на твърди отпадъци</li> <li>• Компактиране</li> <li>• Извозване извън границите на НП „Рила”</li> </ul>	2007-2008	Сдружение „Приатели на планината”, Сдр.„За Земята”, „Екобулпак” АД, Община Дупница, НПП	14 000	Оперативни програми, МОСВ, външни донори, ГЕФ
<p><b>Пилотен проект за разработване и внедряване на моделно решение за рехабилитация на входящи и изходящи водни потоци на високопланинска хижа</b></p> <p>- Санирание на каптаж и ландшафтното му вписване</p> <p>- Подмяна на тръбопровод за входящи води</p> <p>Проучване, проектиране и изграждане на мини пречиствателна станция за отпадъчни води</p>	2008-2010	Сдружения „Приатели на планината”, „За Земята”, „Планини и хора”, БААТ, Община Дупница, НПП	75 000	Оперативни програми, МОСВ, външни донори, ГЕФ
<p><b>Пилотен проект за разработване и внедряване цялостна концепция за отопление на планински обект чрез възобновяеми енергийни източници</b></p> <p>Основна цел на проекта е намаляването на емисиите замърсяващи въздуха агенти, за първи път във високопланински обект в България. Проекта включва няколко основни насоки:</p> <p>- 1 алтернативен източник на ел.енергия (фотоволтаечна инсталация)</p>	2008-2011	Сдружения „Приатели на планината”, „За Земята”, „Планини и хора”, БААТ, Община Дупница, НПП	20 000	Оперативни програми, МОСВ, външни донори, ГЕФ

<ul style="list-style-type: none"> <li>- 1 алтернативен източник на топлинна енергия (соларна инсталация)</li> <li>- топлинна ефективност на постройката</li> </ul>				
<p><b>Рехабилитация и ландшафтно вписване на налична микро-ВЕЦ</b>                  Дейностите по проекта включват:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Рехабилитация и ландшафтно вписване на бент</li> <li>- Подмяна на етернитови тръби</li> <li>- Подмяна на турбина и генератор</li> </ul>	2009-2013	Сдружения „Приятели на планината”, „За Земята”, „Планини и хора”, БААТ, Община Дупница, НПР	65 000	Оперативни програми, МОСВ, външни донори, ГЕФ
<p><b>Еко-кът в хижа “Иван Вазов” и инициативи за повишаване на екологичната култура на посетителите на планината</b></p>	2007-2010	Сдружения „Приятели на планината”, „За Земята”, „Планини и хора”, БААТ, Община Дупница, НП „Рила”	10 000	Оперативни програми , МОСВ, външни донори, партньорска подкрепа, спонсорства
<p>Проект - Използване на алтернативни системи за осветление и отопление на хижите чрез използване на слънчева енергия и други ВЕИ – моделна хижа над Долна баня                  Пилотен проект, целящ да популяризира използването на ВЕИ в хижите и други планински обекти на територията на Рила планина и цялата система на БТС.</p>	2008-2011	ТД Долна Баня, община Долна баня, местен бизнес	50 000	Оперативни програми , външни донори, местен бизнес, БТС

**Приложение 1. Участници в срещите на заинтересованите страни по разработване на Стратегията за развитие на устойчив туризъм около Национален парк “Рила”**

Име	Институция
<b>Представители на ДНП “Рила”</b>	
Васил Петров	Директор
Лъчезар Иванов	Експерт
Стефан Кирилов	Експерт
Атанас Панделов	Експерт
Емил Богданов	Н-к сектор ПУ Говедарци, НПР
Владимир Чапкънски	Н-к сектор ПУ Бели Искър, НПР
Елица Вучкова	Н-к сектор ПУ Белово, НПР
Андон Къвторов	Н-к сектор ПУ Костенец, НПР
Георги Иванов	Н-к сектор ПУ Дупница, НПР
Димитър Янев	Н-к сектор ПУ Якоруда, НПР
Николай Прангов	Н-к сектор ПУ Белица, НПР
Лазар Арангелов	Н-к сектор ПУ Боровец, НПР
Никола Христов	Н-к сектор ПУ Благоевград, НПР
<b>Екип на проекта</b>	
Светлана Аладжем	Фондация “Информация и природозашита”
Димитрина Ботева	Фондация “Информация и природозашита”
Владимир Гълъбов	Фондация “Информация и природозашита”
Силвия Хинкова	Регионална туристическа асоциация “Стара планина”
Десислава Михалкова	Държавна агенция по туризъм
Симана Марковска	Пирински туристически форум
<b>Община Костенец</b>	
Кирил Попадийн	Гр. Костенец
Даниела Христова Мандаджиева	Община Костенец, гл. еколог
Дарина Ангелова Бирова	Кмет, село Костенец
Ангел Николов Манджуков	
Анета Кирова	PR, община Костенец
Гинка Иванова Герова	ОУ”Св.св. Кирил и Методий”, гр. Костенец
Галина Захариева Бекярова	Кметство, с. Костенец
Цветанка Георгиева Наджакова	ПГ “Т.С.Раковски”
Борислав Димитров Проданов	ЕТ

Борис Кючуков	Костенец
Любка Станкова	ОБА, Костенец
Борислав Борисов	ОБА, Костенец, информационен център
<b>Община Долна баня</b>	
Елка Гълъбова	Общинска администрация
Светла Стоименова	Общински съвет
Любомир Кузев	Общинска администрация “Медийна политика”
Огнян Филимонов	ТД “Ибър”
Кирил Костадинов	ТД “Ибър”
Христо Стоицев	ПГ “Хр. Ботев”
Томас Пар	Корпус на мира
Боян Христов	Винпром, Долна баня
Нина Арнаудска	Общинска администрация
Валентина Стоицева	ОБА, Отдел Евроинтеграция
Янка Сестримска	Х-л Природа
Иванка Стамболийска	
Мариника Якова	Зам.кмет Долна Баня
София Янкулова	Вилно селище “Кедър”
Николай Белчев	Норд Шипинг ЕООД Вилно селище “Кедър”
Любомир Драганов	ОБА, Долна баня
Ромео Велчев	Рекламно издателска фирма
<b>Община Самоков</b>	
Иван Стойнов	С. Мала църква, кмет
Любка Кънчева	ОБА Самоков, еколог
Крум Георгиев	Бели Искър
Александър Терзийски	Самоков, дърворезбар
Виолета Ковачка	Община Самоков
Цветанка Станкова	Община Смоков, ДБТ
Бойко Пейчев	Община Самоков
Веска Тодорова	Самоков, PR
Марияна Илиева	ТД “Рилски турист”
Галина Русинова	БЦ Самоков
Емилия Борисова	Х-л “Зодиак”
Людмила Стокова	Бели искър Х-л Орлови скали
Димитринка Грозданова	БЦ Самоков
Стойнев	Собственик на къща Мала зърква,
Румен Велчев	Производител на сувенири от България
Иван Андреев	Кмет, с. Радуил

Николай Джамбазки	Хотелиер, с. Говедарци
Георги Джамбазки	Хотелиер, с. Говедарци
Цветанка Рангелова	Кметство с. Радуил
<b>Община Дупница</b>	
Консорциум “Ритъм” (транспорт)	Гр. Дупница
Павел Михайлов	ТД “Рилски езера”, председател
Богомил Туповичоев	С. Бистрица
Ивайло Стоянов	собственик на хижа “Иван Вазов”
Венцислав Златарев	управител на хижа “Иван Вазов”, председател на сдружение “Приатели на планината”
Любомир Георгиев	Бобошево, фирма
Красимир Минов	Бобошево
Галя Рачкова	Хижа Отовица Мини “Бобов дол” ЕАД
Йордан Васев	Дупница, ТД “Рилафарм”
Венета Бошнакова	Туристическа агенция, Дупница
Зорка Комитова	Туристическа агенция, Дупница
Стоянка Туповичарка	Община Дупница, еколог
Крум Крумов	експерт отдел “Евроинтеграция”, ОБА
Радостина Павлова	експерт отдел “Евроинтеграция”, ОБА
Кирил Чолаков	ПСС гр. Дупница
Елена Кацарска	Асоциация “Нов свят” Духовно общество “Бяло братство”
Катя Беремова	С. Крайници
Стоичко Черешарски	Общ. Дупница
София Грозданова	Х.к. “Рила”, гр. Дупница
Маргарита Петрова	ТВ Рила
Райна Александрова	Кметство с. самораново
Симеон Симеонов	Екол. Д-во “Рила”, с. Бистрица
Димитър Кърнолски	Кметство с. Крайници
Мария Кьосева	Читалище Пробуда, с. Самораново
Елена Гергинова	С. Крайници
<b>Община Якоруда</b>	
Ибрахим Орцев	Гр. Якоруда,управител на “ОМА- Орцехим” ЕООД
Зия Паров	Гр. Якоруда
Фетие Шаранска	Гр. Якоруда Сдр. “Евроалтернативи 21”
Ангел Ангелов	Гр. Якоруда Председател ТД “Грънчар”
Светослав Похлупков	Гр. Якоруда

	Тур. организация
Небие Кунгьова	МИГ-Якоруда, НПО
Захари Гръков	Якоруда, зам. Кмет
Дениза Масларова	Якоруда
Илан Бучков	Гр. Якоруда, собственик на хотел
Мехмед Сирачки	Якоруда
Салихе Бракаданова	Якоруда
Светослав Стефанов	Хижа Трешеник, Якоруда
Мустафа Перушински	Община Якоруда
Мехмед Крача	Якоруда
Ем. Мустафа	Сдружение “Център за младежки инициативи – Якоруда”
Фейзула Црънков	Читалище “Светлина”, Якоруда
Вайда Кунгьова	Читалище “Светлина”, Якоруда
Емилия Табакова	Читалище “Светлина”, Якоруда
<b>Община Белица</b>	
Димитър Чонков	Белица
Кръстана Кузмина	Белица
Йордана Георгиева	Белица, Инфоцентър, читалище “Г. Годоров”
Мария Георгиева	ОНЧ, Белица
Янка Калинина	Работник ОНЧ, Белица
Муса Дурльов	Еколог, Община Белица
Янка Бояджиева	Белица
Шукри Касиев	Фондация “4 лапи”
Мая Падарева	Читалище “Г. Годоров” Белица
Бистра Мраценкова	община Белица отдел Икономически д-сти
Николина Гьошева	Гр. Белица, х-л Рила Семково
<b>Община Белово</b>	
Иван Кьосев	Белово, кв. Малко Белово
Красимира Кьосева	Белово, кв. Малко Белово
Людмил Михалев	С. Сестримо
Наталия Михалева	С. Сестримо
Христо Родев	С. Голямо Белово
Райна Йорданова	Гр. Белово
Йовка Сотирова	Община Белово
Константин Бошнаков	Гр. Белово
Иван Иванов	Белово
<b>Община Разлог</b>	
Росица Пешина	Учител, с. Горно Драглище
Катя Кичеец	Добърско, учител, къща за гости
Магделина Рускова	Добърско, учител



Цветана Парапунова	Разлог, председател туристически клуб
Лазар Георгиев Бучков	Добърско Хижар хижа Добърско
Драго Миланов Минеков	Секретар тур. Др-во “Пирин”, Разлог
Илия Гуцев	Фотография и реклама, Разлог
Никола Костадинов Найденов	С. Добърско, кмет
Д-р Васил Костов	Добърско
Лазар Георгиев Бучков	Добърско
Илиана Драговчева	Председател, сдружение Баня
Айше Дервиш	Директор на ОДЗ Баня и предс. На УС на СНЦ- “ГИСР-2004”, с . Баня
Миглена Генчева	Сдружение “Слънчев свят”, Разлог
Илиан Мекушин	Учител, Долно Драглище
Румяна Генчева	Сдружение “Слънчев свят”, Разлог
Росица Годорова Ядкова	Горно Драглище
Росица Иванова Мушрина	Горно Драглище
Лилия Николова Алтънина	Горно Драглище
Велка Иванова Ядкова	Горно Драглище
Нина Байкова	Председател сдружение Добърско
Димитър Корунчев	Община Разлог Отдел “Екология и земеделие”
<b>Община Благоевград</b>	
Ваньо Гошев	Областна администрация – Благоевград; н-к сектор “Регионално развитие и европейска интеграция”
Калинка Спасова	Общинска администрация – Благоевград, гл. еколог
Петър Кръстев	Общинска администрация – Благоевград, гл. специалист
Илия Велев	ОБА – Благоевград ст. специалист, отдел “Евроинтеграция и икономически дейности”
Руслана Розалинова	Пирински туристически форум
Райка Иванова	<b>Исторически музей Благоевград</b> уредник в отдел “Природа”
Александър Пулев	<b>Исторически музей Благоевград</b> уредник в отдел “Природа”
Мая Дамянкина	Директор Обединен детски комплекс
Емилия Велинова	пом. Директор Обединен детски комплекс
Стоил Вълков	учител по биология

Стратегия за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила” (2008 - 2013)

	Обединен детски комплекс
Евтим Евтимов	секретар на Туристическо дружество «Айгидик»
Борис Стоименов	предприемач, фирма «Прима инвес» ООД
Любка Гълъбова	преподавател Езикова гимназия «Акад. Людмил Стоянов»
Янка Шейтанска	преподавател Шесто СОУ «Иван Вазов»
Людмила Зашева	Експерт, РИОСВ – Благоевград
Виолета Зашева	Регионална агенция за икономическо развитие Благоевград
Ангел Роснев	Фирма рекламираща туризма Благоевград
Владимир Смилянков	Търговско-промишлена палата Благоевград
Камелия Грънчарова	зам.директор на Център по изкуствата,Благоевград
Росинка Проданова	Радио Благоевград
Наталия Димитрова	ЕК “Тера”
Димитър Керемидчиев	бизнесмен
Здравка Чимева	ЕТ “Здравка Чимева-Алфатур”
Михаил Михайлов	РУГ Благоевград
<b>Община Симитли</b>	
Борислав Дафков	Симитли, преподавател СОУ “Св. св. Кирил и Методий”
Татяна Скендерска	ОБА Симитли
<b>Община Рила</b>	
Анета Ангелова	Общинска администрация – Рила ст.експерт “Екологичен контрол”
Светла Христова	Общинска администрация – Рила ст.експерт “ТТТ и Е”
инж. Аврамов	Дирекция ПП “Рилски манастир”, директор
Райна Пашова	Дирекция на Природен парк “Рилски манастир”, експерт
Иван Димитров	Туристическо дружество “Рила”
Стефан Кабзималски	Туристическо дружество “Рила”
Чавдар Трайков	управител на хотел “Царев връх”
<b>Община Сапарева баня</b>	
Малинка Йорданова	НПО Касиопея
Иван Кьосев	ОБА , гл. Експерт по туризъм и

Стратегия за развитие на устойчив туризъм в района на НП “Рила” (2008 - 2013)

	търговия
Йордан Ранчов	ТД Сапарева баня
инж. Сашо К. Иванов	Кмет, Сапарева баня
Венчо Златанчев	Председател, общински съвет
Георги Грахльов	ОБА, експерт
Зафирка Бичакова	Председател женско дружество, Експерт, ОБА

## Приложение 2. Ресурсно многообразие

### А. Национален парк “Рила”

PAN Parks регионът на НП “Рила” се характеризира с изключително богатство на биологично разнообразие, значителна част от което се опазва и поддържа на територията на Националния парк. НП “Рила” е най-големият национален парк в България с площ 81 046 хектара.

Паркът е една от най-ценните и най-обширни защитени територии в Европа – втора категория според Международния съюз за защита на природата (IUCN). Паркът и четирите резервата в него (Парангалица, Скакавица, Централен Рилски резерват и Ибър) са в Списъка на представителните защитени територии на ООН. Резерват “Парангалица” е част от Световната мрежа биосферни резервати по програмата “Човек и биосфера” на ЮНЕСКО. Той е един от най-старите резервати в България, обявен през 1933 г. Централен Рилски резерват е най-големият резерват в страната – с площ 12 393,7 хектара.

НП “Рила” е разположен на 100 км южно от София, в централните и най-високи части на Рила планина. Най-ниската точка на парка се намира над Благоевград, около 800 м. надморска височина, а най-високата е първенецът на Балканския полуостров - връх Мусала (2925 м надморска височина). Паркът обхваща просторни билни тревни съобщества, повече от 100 върхове с надморска височина над 2000 м., скални стени, пропасти, пещери, дълбоки каньони и водопади. На територията на Парка са разположени 120 езера, от които 70 са от ледниковия период.

Горите, предимно от смърч, бяла мура и бял бор, покриват 34% от територията на парка, а високопланинските ливади и пасища са 66%. Четирите резервата в парка са с обща площ 16 222,1 хектара, а 90% от екосистемите в него са естествени. Паркът опазва екосистеми и редки и застрашени видове и техните местообитания със световна природозащитна значимост. Оттук извираат едни от най-пълноводните и дълги реки на Балканския полуостров. Името Рила произхожда от тракийското “роула”, което означава “много вода”. В района на Парка се намират исторически паметници със световно значение за науката и културата.

Установените досега в Парка видове висши растения представляват 38,35% от висшата флора на България. Общият брой на ендемитите (видове с ограничено географско разпространение) е 57. От тях 3 вида могат да бъдат видени само в Рила планина и никъде другаде по света, 18 само в България, а 36 вида се срещат само на територията на Балканския полуостров. Общият брой на растителните видове, останали от минали геологични епохи на територията на Парка е 105. От видовете висши растения на територията на Парка, в Червената книга на България са вписани 98 – 13% от всички видове в Червената книга. 141 вида са лечебните растения, 20 от тях са в Червената книга. Мъховете са 282 вида, гъбите – 233 вида (11,6% от установените в България), а водораслите – 130 вида.

Тази част на Рила планина обитават 2934 вида от безгръбначните и 172 вида от гръбначните животни в България. Птичият свят е представен от 99 вида, което е около 30% от гнездящите видове в страната, а 94 вида са с природозащитен статус. От гръбначните животни, които се срещат в Парка, 121 вида са вписани в българската Червена книга, 15 вида – в европейската Червена книга, 24 вида – в червения списък на Международния съюз

за защита на природата (IUCN), а 158 – в списъците към Бернската конвенция. От безгръбначните животни 41 вида са включени в световни и европейски списъци на застрашени видове.

В Национален парк “Рила” са представени 60 типа местообитания според класификацията CORINE. От тях 29 са с високо консервационно значение и фигурират в Списъка на застрашените хабитати, изискващи специални мерки за опазване, според Директивата за хабитатите на Европейския съюз и Резолюция 4, свързана с нея.

Национален парк “Рила” е любимо място за туристи, природолюбители и естествоизпитатели. Паркът е създаден, за да съхрани природата на планината и свързаните с нея традиции и поминък на местното население. България и българската общественост гарантират опазването на природното богатство чрез обявяването на Парка за национален на 24 февруари 1992 г. и създаването на специализирана управленска структура – Дирекция, която е регионален орган на Министерството на околната среда и водите. За опазването на дивата природа, Дирекцията работи съвместно с местни организации и доброволци.

## **Б. Природни ресурси на района**

### **Релеф и ландшафтно разнообразие**

Релефът на разглеждания регион е много разнообразен, което обуславя и високото ландшафтно разнообразие. Като цяло може да се характеризира като планински и полупланински, но на територията на региона има райони с равнинен, котловинен, високо планински и алпийски релеф. Разнообразието се създава от наличието на речни долини (Струма, Места, Марица) и котловини (напр. Разложка, Самоковска, Дупнишка и др. ).

### **Биологично разнообразие**

Регионът на НП “Рила”, включващ 12-те общини около парка, е значителен по площ и се характеризира с разнообразни климатични, геологични и топографски условия. Регионът се характеризира с добре запазена природа. Всичко това обуславя богатото биологично разнообразие в и около националния парк.

Характерни дървесни видове са обикновен смърч, бял бор, обикновена ела, бяла мура, клек; в по-ниските части - обикновен бук, планински ясен, зимен дъб, бреза, трепетлика, бяла и черна елша, върби и др. От храстовите видове са разпространени хвойна, черна и червена боровинка, малина, шипка, леска, глог, и др.

Районът е богат на лечебни растения - черна и червена боровинка, малина, коприва, бял и жълт равнец, жълт кантарион, мащерка, риган, и др. Голямо е разнообразието от ядливи гъби, които са поминък за част от населението. Типични представители на тези гъби са манатарка, пачи крак, горска печурка, пърхутка, масловка, рижика, челядинка и др.

В региона се срещат редица редки и защитени растителни видове. Някои от тях са: рилска иглика, рилският равен, златиста кандилка, жълт планински крем (самодивско лале), жълта и петниста тинтява, снежно кокиче, планински божур, стефчова тлъстига, обикновен тис и др.

Животинският свят в общините около НП “Рила” също се характеризира с голямо разнообразие. Характерни представители на бозайниците са белка, невестулка, катерица, лисица, язовец, вълк, мечка, дива свиня, сърна, благороден елен, дива коза и др.; на

земноводните – дъждовник, тритон; на рибите - пъстърва, мряна, шаран, каракуда, червеноперка и др. Районът разполага и с богато видово разнообразие на птици – глухар, лещарка, соколи, орли, сови, гарван и т.н. Голяма част от животинските видове са с висока природозащитна значимост и са включени в списъците на редките и застрашени видове на национално, европейско и световно ниво.

Голямо предимство за района е, че в близост до НП “Рила” се намират и други обширни защитени територии със съхранено богато биологично разнообразие. Национален парк “Пирин”, включен в Списъка на световното природно наследство на ЮНЕСКО, е само на 20 км на юг от НП “Рила”. Природен парк “Витоша” е на 30 км на север. Природен парк “Рилски манастир” от три страни е обграден от НП “Рила” и споделя обща граница с него почти изцяло, с изключение на 20 км в западната част на парка. Двата парка представляват неделим природен комплекс.

Велийшко-виденишкият дял на Западни Родопи също е много важен по отношение на запазените природни ресурси като привлекателна сила за посетителите в региона. Той попада в границите на предложения за обявяване Природен парк “Западни Родопи”.

Не на последно място, по долината на река Струма минава Аристотеловият миграционен път на прелетните видове птици, осъществяващ връзката на северна Европа със Средиземноморието и северна Африка.

## Геология

Територията на Рила планина попада Рило-Родопската морфологична структура. В Национален парк “Рила” не се установява голямо разнообразие на скални комплекси. По-голяма част от тях са изградени от най-старите скали в България - метаморфните. Освен тези скали, от интрузивните скали широко разпространение имат гранитите, а от седиментите, главно в периферните части - палеогенни, плиоценски и кватернерни наслаги.

От палеозойския скален комплекс най-широко разпространение в парка имат южнобългарските гранити. Тези интрузивни скали изграждат почти 2/3 от цялата площ на парка.

Най-младите скали датират от кватернерния период. В обхвата на Национален парк “Рила” кватернерните скали могат да бъдат диференцирани главно в два скални комплекса, наречени глационални наслаги и делувиялни наслаги.

Към първия комплекс се отнасят скали, резултат от акумулативната дейност на ледниците и ледниковите води. Те са натрупани под формата на моренни валове в горните и средните части от долините на всички големи рилски реки и под циркусите (например в поречието на река Черни Искър, река Бели Искър, река Рилска и други; под Седемте езера, под Маричините езера и други).

Вторият скален комплекс включва предимно склонови наслаги и насипи. Те се наблюдават по почти всички склонове на планината.

Ритмичното издигане на Рила през кватернера заедно с промеждутъците на тектонските затишия са обусловили образуването на съвременната долинна мрежа и повече от 40 върха над 2 000 м надм. в.

В резултат на ерозионната и акумулативна дейност на ледниците през кватернера във високопланинските части на Рила планина са се образували значителен брой ледникови езера - около 140 постоянни и 30 временни. Те са разположени главно в дълбоките дъна на циркусите. Особено важно е да се отбележи, че при тази

геоморфоложка (разломна) структура (гранити и метаморфни скали) се оформят редица термоминерални находища (Сапарева баня, Долна баня, Костенец, Благоевград и др.).

### **Природни забележителности**

Сред природните забележителности на региона на НП “Рила” са пещерата Бойчова скала (Благоевградско); природните феномени Коматински скали, впечатляващи със своята величественост; морените във Влахина планина, както и историческата местност Подпряната скала край с. Градево и девствената пещера край с. Полена (Симитли); скалните форми Гергьова скала и Костенурката, пещерите Мечата дупка и Спропадналото (Разложко); водопадът на река Чесна (край Якоруда).

От природните забележителности в северната част на региона си заслужава да се отбележат единственият в България и континентална Европа гейзер (103°), който се намира в Сапарева баня, Овчарския водопад на река Горица и Костенски водопад на Стара /Костенска/ река, Бистришкия водопад, пясъчните пирамиди в с. Стоб, Земната пирамида в землището на с. Джерман, местността ”Морените”, Голяшката пещера и др.

Интересен е и фактът, че Община Долна баня е на първо място в страната по броя на щъркелови гнезда през 1999 г., което привлича многобройни любители на наблюдението на птици. Палитрата се допълва от наличието на многобройни красиви и ценни вековни дървета из целия регион.

### **Климат**

Климатът на района като цяло е преходно- и умерено-континентален, с ясно изразени ниско-, средно- и високопланински характеристики. Обликът на южната част се определя и от средиземноморското влияние, проникващо по долините на реките Струма и Места. В по-ниските части зимата е мека, а лятото – сравнително прохладно.

Територията на Национален парк “Рила” попада изцяло в планинската климатична област (над 1 000 м надм.в .) и е разположена на границата на умерено-континенталния и преходно-средиземноморски климат. Над 1 500 м надм. в. изложението на склона влияе силно върху температурния и воден режим и разликите между северните и южни склонове са значителни. По северните склонове на Национален парк “Рила” се наблюдават често температурни инверсии.

На връх Мусала са измерени най-ниските температури за планината - абсолютна минимална температура: (-31,2°С). Абсолютната максимална температура е 18,7°С. Дори и през летния сезон температурата не се задържа трайно над 10°С. Устойчиво повишаване на температурата се наблюдава към края на юли.

За високите части на НП средната многогодишна валежна сума е в границите на 1050-1200 мм, докато за ниските части на парка тя е 700-800 мм. Разпределението на валежите през годината е неравномерно. През зимата валежите по северните склонове на Рила са по-малко, отколкото по южните склонове. По северните и западни склонове максимумът на валежите е през пролетта и лятото. По източните склонове - през зимата.

Трайно формиране на снежна покривка в ниските зони на НП се наблюдава след 10-15 декември за северните склонове и 20-30 декември за южните. Снежната покривка средно за парка се задържа 200-220 дни. Средната месечна максимална дебелина на снежната покривка за ниската зона е през м. февруари и достига 20-30 см, а за високата (над 2 000 м надм. в.) - през м. март, когато достига 70-80 см. В най-високите части на парка максималната дебелина на снежната покривка достига 200-240 см. За надморска

височина над 1 200 м устойчива снежна покривка се формира всяка зима. Топенето на снеговете във високите части на парка започва в средата на април и може да завърши чак през юни. Снежните запаси са най-важният ресурс на чисти питейни води за околните общини и за гр. София.

Движението на въздушните маси се влияе силно от релефните форми. За територията на парка преобладават ветрове от северозападна и западна посока. През пролетта преобладават ветрове от южна посока. При резки арктически нахлувания (от преобладаваща северна посока), по южните склонове на Рила се наблюдават и студени, падащи планинско-долинни ветрове .

Средната месечна скорост на вятъра по най-високите планински върхове достига 11-12 м /сек . през месеците от декември до февруари. За ниските части на парка средната месечна скорост се изменя от 1,2 до 2,5 м/сек., а в средната височинна зона - 2,5-3,2 м/сек. Скоростта на силния вятър с повтораемост 1 път на 100 г. на връх Мусала може да достигне 62 м/сек., при Боровец – 40 м/сек. (над 100 км /ч.).

## **Води**

На територията на НП “Рила” се намира вододелното било между Черноморския и Беломорски басейни. Основните водни артерии на района са реките Струма, Места, Искър и Марица с техните многобройни притоци.

Районът изобилства на минерални води: в южната част това са Благоевградските минерални извори; термоминералните извори в района на Симитли; групите минерални извори в Разложко; двата извора в Белишко и двата извора в околностите на град Якоруда. В северната част на региона богатството от минерални води включва изворите в Сапарева баня (гейзерът с температура 103°C), Беловския минерален извор, един от най-големите по дебит в страната, Долнобанският термален басейн, а също така и при Пчелински бани, Костенец и Момин проход, няколко минерални извори в гр. Дупница, минералните извори край Белчин и др.

На територията на парка се намират 120 езера, от които 70 са глациални, обособени в няколко характерни групи Маричини, Мусаленски и др. В допълнение на територията на ППРМ има 28 езера, от които 25 ледникови. Най-високо разположено е Леденото езеро (2 709 м), а най-ниско – езерото Локвата (1 800 м). Най-много езера са разположени между 2 300 и 2 400 м надм. в.

В региона и на територията на парка са изградени изкуствени водоеми с различен обем, някои от които са зарибени. В парка има 2 водохранилища - яз. Бели Искър и яз. Черното езеро. В непосредствена близост с границите на парка е язовир Белмекен. На източната граница на парка е разположен и яз. Чаира. В региона на парка се намира и един от най-големите язовири в България – язовир Искър, който е основният източник на вода за столицата София. Голяма част от язовирите са привлекателно място за отдих и почивка, спортен риболов, разходки с лодка и др.

## **В. Антропогенни ресурси на района**

### **Културни, религиозни, археологически и архитектурни забележителности**

Региона на НП “Рила” е населяван от дълбока древност, за което свидетелстват многобройните исторически паметници от различни епохи:



- Неолит - останки от неолитно селище 6200-5000 г. пр.н.е край Сапарева баня.; няколко селища от IV-III хилядолетие пр.н.е. край Белово; обекти от V хилядолетие пр.н.е. край селата Българчево и Дренково в община Благоевград и др.
- Античност и тракийска култура - светилище на Бендида в землището на с. Бабяк край гр. Белица, един от най-значимите тракийски култови обекти в България; седем тракийски надгробни могили край Долна Баня; античния град “Германия” (Сапарева баня); 11 антични селища в района на Костенец; зидана засводена гробница – датирана от I – II век от н.е. в гр. Рила; късноантично селище Левке край с. Голямо Белово и др.
- Римска епоха - 6 селища от Римския период край Костенец; останки от древноримска банска сграда в Долна Баня; римска вила от III-VI в. край с. Дренково и др.
- Средновековие - крепостта „Траянови врата” (Костенец); крепостта “Шишмановото кале” (Самоков); църквата “Свети Свети Теодор Тирон и Теодор Стратилат” в село Добърско, Разложко; Рилският манастир; църкви от XIV в. в селата Габлово и Дренково, община Благоевград; останки от крепост “Раковица”, Белово, от XIV в.; Средновековна църква “Св. Никола” (гр. Сапарева баня) и др.
- Възраждане - Сарафската къща (Самоков); квартал “Вароша” в Благоевград; архитектурен комплекс “Бабинска махала” в гр. Рила; възрожденските къщи в Разлог и с. Голямо Белово; множество манастири, черкви и параклиси (сред които Митрополитската черква, Бельова черква, женският метох – “Бабите” и др). в Самоков; църквите в селата Лешко, Логодаж, Марулево, Мечкул, Елешница, в градовете Разлог и Белица; манастирът “Св. Архангел Михаил” край с. Брестово – един от най-старите в България, строен през 887 г.; църквата “Св. Георги” в с. Голямо Белово, изградена през 18 век, която има уникална дърворезба и стенописи и мн.др.

Сред културните паметници в региона на НП “Рила “ трябва да се отбележи Рилският манастир - обект от особено значение за културния туризъм. Рилският манастир е включен в списъка на ЮНЕСКО за Световните културни паметници и е част от европейската мрежа на културните маршрути “Европейски пътища на ортодоксалния монахизъм”.

Интерес представляват културните и архитектурни паметници от ислямската култура в региона на НП “Рила” - Байракли джамия и Голямата чешма (Чешмата с обещата) в Самоков; джамиите в Дупница, Якоруда и др., турските бани в Разлог и с. Баня.

Голяма част от обектите в региона на НП “Рила” са обявени за паметници на културата с регионално и национално значение, а Рилският манастир е паметник на световното културно наследство включен в списъка на ЮНЕСКО.

В Плана за Управление на НП Рила като паметници на световното културно наследство са включени и:

- пещи за топене на желязо в м. Кулацето на 2 км южно от с. Бистрица (община Дупница) - обявен в ДВ 77/04.10.1968 год.
- късноантична крепост в м. Тополяне на 1,5 км югоизточно от с. Бачево (община Разлог) - обявен в ДВ 63/73 год.

На територията на Рила планина за паметници на културата с национално значение са обявени:

- Рилски манастир – обявен за национален исторически и архитектурен резерват с постановление №38 от 11.05.76 година на МС и ДВ 45/04.06.76 година. Резерватът обхваща архитектурни и исторически паметници на Манастирския комплекс, определени с постановление №109 на МС от 1961 година и прилежащата им среда в границите, посочени в приложеното описание и карти с площ 44 410 дка, от които 55 дка ССФ и 44 355 дка ГФ.
- Хрелвовата кула в Рилския манастир – архитектурен паметник, обявен в ДВ 77/04.10.60 година.
- Гробищна църква в Бабинска махала (гр. Рила) – паметник на изобразителното изкуство, обявен в ДВ 101/02.04.71 г.
- Останки от древноримски път в местността “Помочена поляна”, община Костенец
- Църква “Свети Свети Теодор Тирон и Теодор Стратилат”– художествен паметник, обявен в ДВ 52/77 г. (с. Добърско, община Разлог).
- Църква “Св. Георги” (гр. Белово) – архитектурен и художествен паметник, обявен с ДВ 61/78 г.
- Антична крепост в м. Спасовица (до гр. Белово) – археологически паметник, обявен с ПН 4612/06.08.87 г.
- Раннохристиянска базилика “Св. Спас”, вр. Спасовица, на 3 км югоизточно от гр. Белово – археологически паметник, обявен с ДВ 58/26.07.66 г.
- Античен град Германея (гр. Сапарева баня), обявен за археологически паметник в ДВ 79/04.10.68 г.
- Средновековна църква “Св. Никола” (гр. Сапарева баня) – археологически и архитектурен паметник, обявен с ПН 4782/21.12.78 г.
- Билшовата къща, гр. Самоков, както и Бельовата църква, Митрополитската църква, Джамята Байракли, Синагогата, Сарафската къща, Чешмата с обецата обявени в ДВ.38/72 г.

В някои общини паметниците на културата са комуникационно достъпни и дори имат необходимата интерпретация, но в повечето случаи те не се поддържат и се намират в лошо състояние.

## Музеи

Богатото историческо наследство на района е представено в мрежа от музеи и музейни сбирки: Регионален исторически музей - Благоевград (включва и природна експозиция); музейни сбирки в селата Крупник и Брежани; Исторически музей – Разлог;

археологическа сбирка – Елешница; Исторически музей Белица, исторически музей в гр. Дупница, Исторически музей Самоков, музейни сбирки в гр. Рила и гр. Белово.

Културна забележителност от Следосвобожденския период са 17 писателски къщи и 4 вили с историческа, художествена и културна стойност в курорта “Вили Костенец”. Местен паметник на културата сред тях е Ганевата вила. Тя е запазила автентичния си вид от началото на ХХ в. Известна е и с това, че там често е отсядал Иван Вазов и че в тази вила е написал стихосбирката си “Какво пее планината” през 1917 г.

### **Етнография и фолклор**

В културното наследство на района са представени няколко етнографски области, всяка със своите специфични носии, фолклор и традиции (представени в мрежата от музеи). Фолклорните традиции се съхраняват от множество самодейни състави и изпълнители, и няколко професионални ансамбъла, сред които световноизвестният ансамбъл “Пирин” в Благоевград, ансамбълът “Перун” от Разлог, фолклорен танцов ансамбъл “Балканфарма” от Дупница и др.

Практически към всички действащи читалища в селищата от общините има изградени фолклорни групи - самодейни певчески състави, групи за автентичен фолклор, състави за стари градски песни и т.н. Особено популярни са Добърските баби (Разлог), бабите от Бели Искър и Говедарци, Шишмановската женска и Маджарската мъжка певчески групи (Самоков), които представят и много характерни народни обичаи.

### **Митове и легенди**

В района на Рила планина са се съхранили множество легенди и митове, които заслужават интерес във връзка с развитието на туризма. Някои примери са посочени по-долу.

Най-известната легенда в Дупнишко е “Легендата за железните халки” в местността “Самоковището” до с. Бистрица, свързана със закопано на мястото съкровище. Легендите свързват името на митичния Орфей и с Беловския край.

Пътят към Бели Искър, Маджаре, Мала църква, Говедарци и Доспей води любителите на природата към Мальовишкия дял на Северозападна Рила. Спира до рязко възвишение - това е един от първите склонове на Лакатишка Рила, наричана от хората тук Шишманов рид. Легендата и дългата народна песен, записана още от братя Миладинови говори, че по тези места Иван Шишман е водил последни боеве със завоевателите османлии. Царят бил ранен на седем места. Там, където потекли кръви от седемте му рани, бликнали извори. Местността в подножието на Шишмановия рид се нарича Седемте цареви кладенци. На този хребет има останки от старо кале. Под билото пък има малко параклисче.

Друга легенда е свързана с един от символите на Самоков – Голямата чешма. Издигната е около 1660 г. Водата ѝ е студена и вкусна и до днес се вярва: който пие вода от Големата чешма, ще остане завинаги в Самоков. Ако разгледате внимателно чешмата, ще се учудите от многобройните ѝ функции. Тук има дори два малки фонтана за птички и красива каменна клетка. На западната страна чешмата е украсена с обеца, издялана от едно парче камък, за която легендата разказва, че е принадлежала на известна историческа личност – Марко Кралевити (Крали Марко).

Близко до разложкото село Годлево има скала наречена ластовичата, на нея има два отпечатака, за които се твърди, че са на Крали Марко. Тук битуват и легенди и за Русалиите, Самодивските градини и историческата местност Радонов гроб.

Възникването на село Добърско е свързано с интересна легенда: твърди се, че негови основоположници са ослепените от византийския император Василий II Самуилови войници, които след трагичната Беласишка битка през 1014 г. се заселват в района и дават началото на Добърската певческа школа (сдружение на слепи странстващи изпълнители на баладични песни), просъществувала до началото на XX век. Името му пък е свързано с живелите тук богомили и идва от еретичното “гнидаво братство” или Гнидобратско.

Името на Белица също е свързано с легенда – историята за хубавата (“Бела”) мома Ица, която предпочела да се прости с живота си, вместо да стане жена на един от османските първенци в района.

### **Традиционни занаяти и бит**

Най-добре са запазени т.нар. “женски” домашни занятия – тъкане, предене, плетене, бродерия и пр. Добре запазена е и дървообработката и дърворезбата. Сред традиционните занаяти, вече позагубили своето значение, са грънчарство, дървообработване, металообработване и др. Част от тях могат да се възстановят като туристически демонстрации. На някои места съществуват и до днес даращи, тепавици, воденици и пр.

Град Самоков е известен със Самоковската художествена школа от края на 18 век. Изкусните произведения на самоковските занаятчии от Възраждането - керамика, дърворезба, ковано желязо, накити, местни носии и др. са национално богатство. Сега в града живеят и творят майстори от няколко художествени занаяти – медникарство, грънчарство, иконопис – традиционна и върху камък, дърворезба, ковано желязо, плетачество и бродерия, ножарство и др. В някои занаятчийски работилници се организират посещения на чуждестранни туристи, почиващи на Боровец. В момента БЦ Самоков осъществява свой проект за изграждане на “Къща на българските занаяти”, в която ще се предлагат занаятчийски изделия и сувенири, изработени както от самоковски занаятчии, така и майстори на художествените занаяти от цялата страна.

За съжаление, голяма част от практикуваните в миналото занаяти в някои части на региона на НП “Рила” са вече загубени или постепенно отмират като традиция, например златарството и грънчарството в Разложко. От края на XIX в. са запазени много останки от дъскорезници (бичкии) в района на Голямо Белово, Сестримо и Габровица, задвижвани със силата на водата. По целия район има и запазени валявици, които биха могли да се превърнат в туристически атракции.

Трябва да се отбележат добре запазените кулинарни традиции. Те са много специфични и с голям потенциал за развитие като туристически услуги. Местната кухня се слави с ястия като разложката капама и разложкия дедец, “сухи чушки с нога”, шупла (традиционна баница в Белица), фудула, различни видове баници и много други; освен това с производството на сирене, домашна ракия, сладка от горски плодове, зимни туршии и т.н. Със специфичен вкус и качества се отличават Разложкият и Радуилският боб и Разложките и Самоковските картофи, белишкият кромид лук и малините на Долна баня.

### **Традиционни и съвременни прояви, празници и обичаи**

Културният календар на региона се отличава с разнообразие и съчетание на традиционни и съвременни прояви. Освен че се честват всички християнски и

мюсюлмански празници (Нова година, Коледа, Гергьовден, Рамазан байрам и т.н.), всяка църква има свой храмов празник и всяко селище има свой Ден – събор.

Някои от традиционните празници демонстрират специфика като: Тодоровден в Разложко и Самоковско с традиционните кушии/надбягвания с коне; обичаят Водици, характерен само за с. Добърско; Бабин ден в Белица и Долна баня. Специфични за района са и кукерските игри, които навсякъде се провеждат на първия ден от Новата година, с изключение на с. Елешница (Разлог), където съвпадат с Великден.

Съвременният календар включва Празниците на културата през май, Националните театрални празници, Международният фестивал “Македония фолк” и Студентският Евроарт в Благоевград; регионалният събор “Пирин пее” на Пределските ливади в Разложко; Зимната фиеста в местността Семково в Белица.

Интерес за туристическо експониране представляват традиционните празници: Празник на Самоков – Успение на Св. Симеон Самоковски; Поклади, празнуван на Заговезни с традиционни огньове и шествия; Празникът на Рила на Свети дух, който има вече 78 годишна традиция; Културните празници на Чакърови поляни; Ромският празник на 6-ти май при царските кладенци на р. Искър; Празникът на водата, провеждан в с. Говедарци; Празникът на картофите в Боровец през октомври; Майски празници на културата в гр. Дупница; Есенните празници на село Добърско и др.

През последните години се зараждат и нови прояви в сферата на културата, бита и местните обичаи, като: празникът на Рилския зелник и рок-фестивалът “Рок в Рила” в с. Бели Искър (Самоков), традиционен пленер с участието на известни художници; Празникът на боба с международен фестивал в с. Радуил (Самоков); международен фолклорен фестивал “Мир на Балканите” в Дупница и др. В календара на културните прояви на община Долна баня място намира Европейския екологичен фестивал “Зелена вълна - 21 век”! – Долна баня – за представяне на филми и телевизионни програми, посветени на екологията и опазването на околната среда, както и атрактивният Празник на малините.

Тези и други традиционни и нови празници и прояви се свързват много удачно с туристическата дейност и могат да обогатят чувствително туристическото предлагане.

## Приложение 3. Инфраструктура

### А. Обща инфраструктура

#### Пътна мрежа

През територията на страната ни минават два от Европейските Транспортни Коридори /ЕТК № 4 - Дрезден/Нюрнберг-Прага-Виена/Братислава-Гьор-Будапеща-Арад-Констанца/Крайова-София-Солун и ЕТК № 10 - Залцбург-Любляна-Загреб-Белград-Ниш-София-Пловдив-Истанбул/, спрямо които региона на НП “Рила” има благоприятно местоположение.

Основните пътища в пътната мрежа от южната страна на Рила са международният Е79 (София-Атина) по долината на Струма и пътищата, свързващи Дупница, Благоевград и Симитли с Гоце Делчев, и новият ГКПП Илинден към Р Гърция, както и с направлението Юндола-Велинград-Пловдив. От трите основни пътя последният е в доста лошо състояние и има нужда от рехабилитация. В момента се извършва такава на връзката Симитли-Гоце Делчев.

Важно значение от северната и североизточната страна на Рила имат първокласен път Е80 и второкласните пътища Е-82 и П-62. Те са от стратегическо значение, т.к. осъществяват връзката с Европейски Транспортни Коридори № 4 и № 10.

Път П-62 като част от републиканската пътна мрежа е в сравнително добро състояние. Състоянието на автомобилен път Е-82 е лошо. Има участъци, които се нуждаят от ремонт. Средствата, които се отпускат за поддръжка на текущо и зимно състояние са недостатъчни.

Необходим е също ремонт и реконструкция на голяма част от четвъртокласната пътна мрежа, обслужваща връзките между населените места вътре в общините както и ремонт и/или изграждане на нови обслужващи пътни отсечки, свързани с конкретното развитие на курортно туристическите локализации (Паничище, Семково, Трещеник и др.).

Наложително е изграждането на обходни пътища на Самоков и Боровец за изнасяне на транзитното движение.

Уличната мрежа в част от по-малките населени места не е в добро състояние, част от улиците не са асфалтирани и благоустроени. Това налага изпълнение на дейности, свързани с общо подобряване на състоянието ѝ.

Обезпечеността с обществен транспорт е добра, но в една голяма част от случаите автобусният парк е доста остарял и амортизиран. Недостатъчна е обезпечеността на връзката Дупница - Сапарева баня - к.с.Паничище с директен транспорт от ж.п. гара и автогара Дупница, предвид потенциала на Паничище за развитие на туризъм.

Предлагането на таксиметрови услуги е много неравномерно и в повечето случаи недостатъчно развито. Таксиметрови услуги практически няма в три от общините (Симитли, Белица, Якоруда) и са много слабо развити в Сапарева баня.

За района от значение е и железопътният транспорт: международната линия София-Кулата-Атина по Струма и теснолинейният път Септември-Добринище.

Регионът е в благоприятно положение от гледна точка на въздушния транспорт. Той се намира недалеч от основния летищен вход на страната – летище София.

### **Водоснабдяване, канализация и сметосъбиране**

Водоснабдяването на селищата от района е сравнително добро - мрежата покрива от 80 до 100% от територията. Основен проблем в част от населените места е силната амортизираност на наличната водопроводна система, на което се дължат големите загуби на вода. Нуждите са свързани с реконструкция и ремонт на съществуващите водопроводни мрежи, както и с тяхното разширяване с оглед бъдещото туристическо развитие.

По отношение на канализацията, в някои от селищата (предимно общински центрове) тя е изградена над 90%, но повечето села – и особено по-отдалечените в планините – изобщо нямат канализация. Същото важи и за планинските курорти, с изключение на Паничище и Боровец, където обаче канализационната мрежа е амортизирана и се нуждае от подмяна. Населението използва преди всичко септични ями и попивни кладенци, което води до замърсяване на подпочвените води.

Масово липсват пречиствателни съоръжения за отпадните води, което е причина за неконтролното изпускане на замърсени води в реките и причинява замърсявания на околната среда. Пречиствателни станции предстои да се изградят в Благоевград и Разлог; необходимо е завършването на станциите в Сапарева баня и Самоков, както и пускането в действие на тази в курорта Боровец. Необходимо е такива да се изградят и в други селища в региона.

Основен комунално-битов проблем е депонирането на твърдите битови отпадъци. В района няма изградени депа, а само остарели сметища, като събирането и извозването на отпадъците е крайно проблемно в малките и отдалечени населени места. Необходими са спешни мерки за решаване на въпроса с нерегламентираните сметища в селата и опазване чистотата в района като цяло. Това е от особено значение за развитието на устойчиви форми на туризъм и е едно от най-често критикуваните от наши и чужди туристи явления.

### **Електрификацията, газоснабдяването и комуникациите**

Електрификацията, газоснабдяването и комуникациите също не са на достатъчно добро равнище. Необходимо е подобряването на уличното осветление и въвеждането на енергоспестяващи лампи в някои населени места и монтирането на автоматични управляващи устройства.

Във връзка с необходимостта от изграждане на нови газоразпределителни мрежи са обособени 8 национални региона за целенасочени инвестиции на територията на България, като Регион “Струма”, с център град Дупница, обхваща територията на следните общини от региона на НП “Рила”:

1. Благоевград и Симитли в Благоевградска област.
2. Дупница и Сапарева баня в Кюстендилска област.
3. Костенец, Долна баня и Самоков в Софийска област.

Предимствата на природния газ като екологично чист и икономичен енергоносител са безспорни и наличието на вече изградена газоснабдителна система са изключително добра възможност за бъдещото енергозахранване.

Съществува проект за изграждане на геотермална централа (ГТЦ) на базата на горещата минерална вода в гр. Сапарева баня.

Съобщителната мрежа в регион е сравнително добре развита. Необходима е модернизация на телефонните съобщения в част от общините чрез разширяване на автоматичните централи и на селищните телефонни мрежи, както и осигуряване по-добро покритие на мобилните оператори.

## **Б. Специализирана туристическа инфраструктура**

Нивото на развитие на специализираната туристическа инфраструктура в границите на НП “Рила” непрестанно се подобрява, но все още има нужда от обогатяване и развиване.

Като цяло туристическите пътеки в НП “Рила” и ПП “Рилски манастир” са добре маркирани и обозначени и се поддържат в съответствие с плановете за управление.

За любителите на дивата природа, екстремните спортове, ездата и планинското колоездене, както и с цел насочване и управление на туристопотока на определени места в Парка, се разработват специализирани маршрути като ботаническият маршрут “Приятелите на растенията” над с. Говедарци и еко-пътеката в с. Бели Искър (в Самоковско). Освен споменатите маршрути, туристическата инфраструктура в северната част на региона е неравномерно развита и е предимно за нуждите на ски-спорта. На незадоволително ниво е интерпретативната инфраструктура извън територията на Парка. Почти липсва информация за създадена такава за целите на културно-историческото наследство.

В региона от западната страна на НП “Рила” в ППРМ е изграден образователен дендрологичен маршрут, както и пътека на младия природолюбител.

В общините от южната част на Рила, с малки изключения, почти няма разработени туристически маршрути. Завършени са наскоро 6 пътеки в района на Белица – край Семково и Центъра за рехабилитация на танцуващи мечки и в момента се разработват “Пътека на глухаря” и “Пътека на рилската иглика” в Добърско, община Разлог.

Утвърдени места за отдих и възстановяване, за момента от местно и регионално значение, са парковете Ловен дом и Бачиново и местността Бодрост в Благоевград; местностите Предела, Бетоловото и Перивол в Разложко; Семково в Белица и Трещеник в Якоруда. Те разполагат с настанителна база, но развитието на останалата туристическа инфраструктура е крайно недостатъчно.

Спортната инфраструктура в преобладаващата част от общините е амортизирана и трудно може да се ползва за развитие на масов спорт.

Град Самоков има многогодишни традиции в развитието на редица спортове. Той е известен като най-големия ски център в страната. В района на Самоков – Боровец са изградени ски-писти и съоръжения и съответната обслужваща инфраструктура за нуждите на масовия туризъм .

Практикуването на различни любителски спортни занимания за туристите са крайно необходими за разнообразяване на туристическото предлагане. Необходимо е развитие на подходящи зимни спортове както и алтернативни форми на туризъм и туристически услуги, които да направят ски курортите Боровец и Мальовица еднакво привлекателни през цялата година.

На територията на община Долна баня се намира Първото частно летище в България. Летището в гр. Долна баня разполага с басейн, волейболно и тенис игрища, бiliarд и др. Основната дейност на летището е обучение на любители пилоти на леки самолети и тяхното официално лицензиране.

Санаториалната база за развитие на **балнеология** в северната част на района, която не е приватизирана, е амортизирана и се нуждае от модернизирание. На много от минералните извори са изградени плувни басейни и прилежащи съоръжения (стадиони, игрища, тенис-кортове, сауни и др.). Басейни има в Благоевград, Симитли, Елешница, Баня и Якоруда, Белово, Долна баня, както и в някои от базите за настаняване, като спа-



комплекса “Катарино” и хотели в местността Семково. В Благоевград отскоро работи модерен аква-парк.

На самата граница на НП “Рила” в района на яз. Белмекен се намира Национална Спортна База “Белмекен”, която разполага с множество спортни съоръжения (закрит басейн, фитнес зали, футболно игрище, тенис кортове, съоръжения за спортно гребане и др.) и места за нощувка и хранене. През зимния сезон там се организират състезания по биатлон, а през цялата година тренират звезди от световна величина в сферата на спорта, основно състезатели по биатлон, гребане, лека атлетика, футбол и др.

#### **Използвана литература и източници на информация:**

- Изследване на посещенията на чужденци в България на Агенция НОЕМА и Министерство на икономиката през лятото на 2004 г.
- “Перспективи за развитие на екотуризъм в България” – Изследване на вътрешния пазар, 2002 г. (Проект ОБРИР);
- Доклад “Перспективи за развитие на екотуристически продукти в България”, Пламен Вълчев;
- Резюме на изследователската програма на Световната туристическа организация за пазарите генериращи еко-туризъм - Габор Вережи, специалист от програмата Секция “Устойчиво развитие на туризма”, Световна организация по туризма;
- <http://www.mi.government.bg> – Данни от уеб-страницата на Министерство на икономиката
- Общински стратегии, планове и програми на 12-те общини от региона на НП “Рила”.